

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ЕТНОЛОГІЇ ТА КРАЄЗНАВСТВА

Освітній рівень: Магістр

Освітня програма: «Етнологія»

Спеціальність: 032 «Історія та археологія»

**Національна політика Японської імперії в першій половині ХХ
століття та проблеми історичної пам'яті**

Кваліфікаційна робота студента:

Гури Тимура Едуардовича

(підпис здобувача освіти)

Науковий керівник:

канд.іст.наук, доц., Кузіна Н.В.

(підпис наукового керівника)

«Рекомендовано до захисту на
ЕК»

Завідувач кафедри доктор
історичних наук, Капелюшний В. П.

(підпис завідувача кафедри)

КИЇВ - 2021

ЗМІСТ

Вступ	3
1. Історіографія дослідження проблем національної пам'яті.....	7
2. Національна політика Японської імперії.....	14
2.1. Розвиток паназіатської концепції	14
2.2. Агресивна політика Японської імперії в Східній та Південно-Східній Азії.....	26
2.3. Наслідки японської окупації для країн Східної та Південно-східної Азії.....	
2. Питання національної пам'яті в повоєнній Японії.....	42
2.1. Трагування подій 1930-1940-х років в сучасній Японії.....	42
2.2. Міжнародні прояви проблем історичного минулого	50
3. Історія та проблеми святилища Ясукуні	59
Висновки	70
Список використаних джерел та літератури	72

Вступ

Актуальність даної теми полягає в тому, що подій першої половини двадцятого століття в Східній та Південно-Східній Азії значною мірою сформували сучасний вигляд регіону: союзи, суперництва та конфліктні питання беруть свої витoki саме в тому часі. Рушійною силою перетворень в даному регіоні слугувала агресивна політика Японської імперії. Ідеологія мілітаризму, яка поступово захопила панівне становище в японській політиці, слугувала причиною багатьох злочинів та затяжної японсько-китайської війни, яка, в грудні 1941 року, стала одним з театрів військових дій Другої світової.

Вплив Японії на регіон від Маньчжурії до берегів Австралії мало досліджений в українській історичній науці, автори звертають увагу на українську спільноту Далекого Сходу, обділяючи увагою долю інших народів. В цьому дослідженні ми висвітлимо деклараційну та реальну політику Японської імперії стосовно народів та країн Азії, позитивні та негативні її наслідки.

Особливої актуальності дослідження проблемних питань історії набувають у 70-80-х роках ХХ ст. Усвідомлення катастроф, спричинених Першою та Другою світовими війнами, пошук засобів запобігання війни, виховання молодого покоління в атмосфері толерантності і поваги, вимагають нового осмислення історії, минулого та пам'яті в цілому. Ряд учених вважає, що інтерпретація, реінтерпретація подій минулого у наративах історичної пам'яті, або навіть маніпуляції у публічному дискурсі створюють контекст міжнародних відносин та фактично формують їх. [6, с. 102-103]

Метою нашого дослідження є аналіз паназійської політики Японської держави: її розвиток, еволюція та втілення в життя. Як впровадження цієї політики вплинуло на окремі країни Східної та Південно-Східної Азії та на регіон в цілому та наслідки, які ми можемо спостерігати і сьогодні.

Важливою частиною нашого дослідження є ознайомлення з суспільною та науковою думкою в Японії стосовно подій першої половини 20-го століття. Як ці події сприймаються японським народом, які існують протиріччя та трактування. З огляду на широкий вплив японської політики в Азії, осмисленню та аналізу вони піддавались і в тих країнах, на території яких безпосередньо впроваджувалась в життя японська агресія. Велика кількість жертв та жахливі прикладки жорстокості імператорської армії залишились в пам'яті багатьох народів. Що, в свою чергу, створює низку конфліктів вже в сьогоднішній день.

Трактування проблемних історичних питань с кожним днем стає все більш актуальним. Деякі країни використовують історію як зброю в реваншистській та ревізійній політиці, деякі як один з важелів в міжнародній політиці. Тому наше дослідження має на меті висвітлити проблеми історичного викладу в одній з держав-агресорів Другої світової війни та спроби їх подолання.

Питання історичної пам'яті активно досліджуються в Європі, Північній Америці, вони набувають актуальності і для сучасної України. Намагання зрозуміти, як події Другої світової війни впливають на регіон Східної Азії, які конфлікти та можливі варіанти їх вирішення пропонуються, допоможуть Україні подолати власні проблеми, в цій сфері.

Для досягнення було визначено такі завдання:

- Дослідити наукову базу дослідження та стан наукового вивчення проблеми;

- вивчити проблематику історичної пам'яті в досліджуваному регіоні;
- прослідити еволюцію доктрини мілітаризму в японському суспільстві;
- проаналізувати наслідки трагічних подій першої половини ХХ століття для Японії та країн, які стали жертвами її агресії;
- зробити висновки стосовно проблеми осмислення історичного минуло та її впливу на міжнародну політику на Далекому Сході.

Об'єкт дослідження – національна політика Японської імперії, проблемні питання національної пам'яті в післявоєнній Японії.

Предмет дослідження – паназіатська ідеологія та її втілення в життя, трактування японцями історії періоду Сьова (1926-1989).

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від 1915 року до сьогодення. Це обумовлене тим, що з початком Першою Світовою війни розширюється вплив Японської імперії на Далекому Сході. Для підтримки домінації своєї країни в регіоні, інтелігенція та військові починають розширювати ідеологічне осмислення свого місця в світі, внаслідок чого активно розвивається японський мілітаризм, найбільший вплив якого відчутний в середині 40-х років. Проте поразка Японії в Другій Світовій війні поклала край цій ідеології і почала процес осмислення минулого в японському суспільстві. Оскільки японський мілітаризм став причиною багатьох злочинів та торкнувся низки країн Азії, процес осмислення подій першої половини ХХ століття відбувався і в країнах, окупованих Японією. Цей процес триває і сьогодні та щоразу підіймає проблемі питання на міжнародний рівень.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що було проаналізовано розвиток доктрини мілітаризму в японському суспільстві, в першій половині ХХ століття, встановлення прямих наслідків його домінації для країн, які зазнали японської агресії. Використовуючи джерела японської публіцистики було ми досліджуємо живу дискусію трактування подій, спричинених домінацією мілітаризму та їх наслідків. Задля отримання повної картини подій, нами досліджено наслідки японської окупації для більшості країн, які стали жертвою Японської імперії; та проаналізовано ставлення жертв (Корея, Китай, країни Південно-Східної Азії) до злочинців (японський мілітаризм).

1. Історіографія дослідження проблем національної пам'яті

Для описання певного явища, перш за все, необхідно звернутись до понятійного апарату, який допоможе зрозуміти сутність питання. Словосполучення «історична пам'ять» має досить широке трактування, оскільки поєднання історії та пам'яті в багатьох науковців викликають різні асоціації.

Наведемо декілька прикладів такого явища, як єдність/протилежність історії та пам'яті. Професор Гарвардського університету Джонатан Хансен, який написав книгу з історії Гуантаномо, звернув увагу на розбіжності між історією та пам'яттю. Він стверджував, що існують конкретні зв'язки між історією, пам'яттю та судочинством, але існують і розбіжності між усіма трьома. Пам'ять, стверджує вчений, є абсолютною необхідністю існування історії (якщо ми вирішили забути про минуле, щоби рухатись далі, історія перестане існувати), але вона є недостатньою, обмеженою та специфічною. [35, с. 11]

Історія, в той же час, буває пропагандистською, упередженою і елітарною. І все ж, згідно з Дж. Хансеном, історія має одну явну перевагу перед пам'яттю «історія розвивається через гіпотезу пам'ять еволюціонує, але ніколи не розвивається [49]. З цього автор робить висновок, що пам'ять випадкова та несподівана. Люди можуть мати страшні спогади, і те, що ми пам'ятаємо про минуле може бути затьмарене нашими власними упередженнями і тим, що ми забуваємо поспіль. Крім того, у нас не вистачає здатності вибирати те, що ми хочемо пам'ятати [35, с. 11-12]

Для підтвердження історичних гіпотез науковці можуть використовувати наявні документальні та археологічні джерела, що певним чином, обмежує міфотворчість та буває корисним у виправлянні похибок. Водночас людська пам'ять заснована на власних переживаннях та емоціях, з роками, чіткість пережитих подій стає все меншою, але емоційні потрясіння залишаються надовго. Людина може не до кінця пам'ятати, що саме трапилось, але злість, радість або горе, пережите в той момент, залишиться з ним значно довше, ніж спомин про конкретну подію.

Історія, в розрізі сприйняття масами (тобто така, що формує колективну або національну пам'ять), постає у вигляді прадавнього живопису. Коли на ґрунті реальної, об'єктивної події, нашаруваннями створюється, при кожному новому прочитанні, нова версія подій. Низка інтерпретацій виникає на різних суспільних рівнях, від окремою особистості, яка так, чи інакше сприймає історію, до держав та народів, які будують свою політику/ідентичність з того, під яким кутом дивитись на визначну, для них, подію. Так, може забуватись безпосередньо причина, а обговорюватись її наслідки. Прикладом можуть слугувати низка суперечностей в сучасному політичному світі, як то конфлікти між Польщею та Україною стосовно трагічних подій на Волині 1943 року. Під час дискусій самі події, які мали місце, відходять на другий план, а обговоренню підлягає сьогодення та «політична обумовленість» питання. В нашому дослідженні ми висвітлимо схожі суперечності між Японією, Китаєм та Кореєю, які керувались політичною доцільністю, що, в свою чергу, лише відштовхувало сторони від діалогу, аналізу питань та спільному їх вирішенню.

Вивчення проблем історичною пам'яті пов'язане з формуванням націй та національних держав, з намаганням кожного народу зрозуміти своє місце в цьому світі. У своїй промові «Що таке нація?» філософ культури Е. Ренан

даючи визначення нації, як специфічного утворення, що формується в «добу модернізму» [40]. Він доводив, що мова, релігія та географія не слугують для нею визначальним чинником. Для утворення сучасної нації необхідно сформувати спільну пам'ять про перемоги та страждання, створити цілісну картину світу, яка супроводжується сакралізованими діями (наприклад, святами).

Початок наукового дослідження цього питання пов'язане з діяльністю М. Хальбвакса та А. Варбурга, які в 20-х роках ХХ століття сформували концепцію нетотожності колективної та соціальної й дослідженням ролі історичної пам'яті в процесах націотворення. Відповідно їх концепції саме історична пам'ять стає визначним чинником націотворення. Місця, події, герої концентрують сутність і специфіку певної групи людей. Важливий для її життя досвід отримує просторово-часову фіксацію в «місцях пам'яті», якими є календар пам'ятних дат, топографія значущих місць, пов'язаних з важливими подіями, героями тощо. У предметній площині колективної пам'яті М. Хальбвакс вирізняв наявність двох ліній – національної та групової, протиставляючи їм пам'ять історичну, відсторонену та формалізовану. Колективна пам'ять жива, доки живі її носії – два-три покоління. Однак різниця між колективною та історичною пам'яттю не виключає організації місць пам'яті. Обидва види пам'яті, передані у формі значущих місць, згідно з концепцією вчених, є потужним фактором національної ідентифікації та націотворення. [13, с. 6-7]

У тому ж напрямі здійснювали дослідження Б. Андерсон, Е. Сміт, К. Калхун, Р. Брубейкер, О. Данна, Е. Гобсбаума, Д. Шнаппера, Е. Геллнера, М. Гібернау, Е. Кедурі. Проблеми міфу, суспільної традиції, історичної спадщини, колективної свідомості з різних позицій досліджувались відомими істориками (Ф. Ар'єс, Ж. Лефевр, Ф. Фюре), психологами (З. Фрейд),

культурологами (М. Фуко, Ф. Йейтс), філософами (Г. Гадамер, К. Хюбнер, П. Рікер, О. Лосев). Надзвичайно сильний вплив на становлення студій по вивчанню історичної пам'яті в середині минулого століття справила французька історична школа Анналів, під проводом Л. Февра та М. Блока, та їх послідовників сьогодні Ж. Ле Гоффа та Б. Гене. Серед українських дослідників особливу увагу впливу школи Анналів на досліджуване питання приділяє О. О. Шморгун. У своїй статті «Історична пам'ять: традиція та сучасність» автор розглядає особливості функціонування історичної пам'яті та її ролі на розвиток сучасних демократій, на прикладі Німеччини та Франції. [36, с. 19-42]

У 1980-х роках новий бум у вивченні цього питання відбувся саме під проводом послідовників школи Анналів. Роботи Б. Гені («Історія та історична культура середньовічного Заходу» 1980 року), проект П. Нора («Місця пам'яті» 1984-1922рр.), монографія Е. Шизла («Традиція») і збірки Е. Гобсбаума («Винайдення традицій») ознаменували новий етап усвідомлення проблеми історичної пам'яті. У поєднанні з американськими колегами, плодами їх праці постало видання першого спеціалізованого журналу «History&Memory» у 1989 році. Саме в 1980 рр. формується та набуває поширення думка про виникнення нової гуманітарної субдисципліни, прихильники якої претендували на статус представників нової парадигми сучасного соціально-гуманітарного знання, що ґрунтується навколо концепту «пам'яті», яка дозволить по-іншому подивитись на суспільство, політику, право, релігію та мистецтво. [13, с. 7-8]

Ще одним і дуже вагомим чинником зосередження наукової уваги на цьому напрямі було винесення на порядок денний культурного життя європейських держав осмислення минулого крізь призму проблеми власної історичної провини (кінець 1980 – початок 1990 рр.). Проблематика провини

як істотного складника історичної пам'яті посідає чільне місце у працях всесвітньо відомих німецьких учених – подружжя Я. й А. Ассманів, які виділили дві форми колективної пам'яті: культурну, спрямовану на фіксовані моменти в минулому, та комунікативну, що охоплює спогади, пов'язані з недавнім, «живим» минулим. Культурна пам'ять не здатна зберігати минуле як таке, а згортає його в символічні фігури, до яких прикріплюються міфологізовані спогади. Фактична історія в рамках культурної пам'яті перетворюється на відтворену спогадом, яка реально воскрешається у формі свят і ритуалів. Таким чином, за Я. Ассманом, історія через спогад стає міфом, однак це зовсім не робить її нереальною – саме таким шляхом вона стає реальністю як постійна сила, що формує сучасне і впливає на консолідацію спільноти, чиею історією вона є. При тому історична травма, якою для європейських країн у відносно недавньому минулому була Друга світова війна, щодалі більше «пересувається» зі сфери колективної до сфери соціально-культурної пам'яті. Така меморіальна трансформація травматичної події інспірує посилення її ролі як притягального центру соціально-культурної пам'яті, навколо якого і в Німеччині, і у Великій Британії, і в інших країнах Європи розгортається переживання спільноти як певної єдності та концентрується проваджувана на державному рівні політика пам'яті. [13, с. 8]

Проте поряд з інтенсифікацією досліджень феномену історичної (колективної, соціальної, культурної) пам'яті та дедалі більше цілеспрямованим її застосуванням як інструменту оздоровлення й консолідації суспільства, у 1980 – 1990 рр. в європейських країнах формується інша інтенція – подолання минулого через його певну реабілітацію. У науковий обіг ФРН входить вислів «Bewältigung der Vergangenheit» («подолання минулого»). Як реакція на спробу канцлера Г.

Коля здійснити «морально-політичний поворот» і ствердити більш позитивний імідж німецького патріотизму з'явилося поняття «історичної політики» (нім. – Geschichtspolitik), що згодом набуло негативного смислового забарвлення. Попри те, що ініціативу Г. Коля підтримали такі відомі фахівці, як М. Штюрмер, Е. Нольте, І. Фест, у цілому реакція німецької академічної спільноти на політичне втручання в наукові справи була вкрай різкою і негативною. Проте це не стало на заваді поширенню цього напрямку в розбудові державних політик пам'яті в деяких інших країнах, зокрема, Центрально-Східної, Південної Європи і в пострадянських країнах, де політика пам'яті застосовується не як засіб консолідації суспільства, а значною мірою як запровадження політично вмотивованої інтерпретації історії. [13, с. 8]

Проте ми маємо дієві приклади реалізації концепції «подолання минулого». Наприклад, опрацювання нацистського та тоталітарного минулого у сучасній ФРН, відповідна політика, цілеспрямовані заходи держави і суспільства сприяли досягненню громадського консенсусу в національній пам'яті сучасної Німеччини щодо визнання злочинів нацистського періоду та винесення уроків з минулого. Тут, як і в будь-якому іншому західному суспільстві, ставлення до Голокосту як до символу злочинів нацизму та центральної історичної події ХХ століття стало наріжним каменем пам'яті про Другу світову війну.

Українські дослідники (Я. Грицак, Л. Зашкільняк, Ю. Шаповал, Ю. Зерній, І. Гирич, С. Єкельчик, В. Масненко, В. Артюх, О. Смоляр та ін.) щодо зазначеної проблеми схиляються до думки про диференціацію історичної пам'яті у різних регіонах країни, що може свідчити про сприйняття цього явища лише як накопичення історичного фактажу.

Оригінальний підхід до дослідження історичної пам'яті запропонувала, зокрема, В. Артюх, що розглядає її як угоду (культурну, ідеологічну) між різними варіантами локальних моделей пам'яті, що належать різним соціальним групам та політичним силам, які їх представляють [1]. Хоча у визначення «локальний» необхідно внести ясність: за якими критеріями автор визначає локальність? Згадавши понятійні, В. Артюх залишає поза увагою географічні, які є важливим фактором формування засад цього явища.

Зі всіх відомих вітчизняних розробок щодо пам'яті науковим підходом і об'єктивністю характеризуються роботи професора Н. Яковенко, на думку якої «Історична пам'ять – красива метафора й не більше. Адже людська пам'ять про пережите зазвичай не сягає глибше трьох поколінь, тож ідеться про вигаданий образ минулого – певне колективне переживання, яке згуртовує спільноту. В цьому сенсі “історична пам'ять”, по суті, тотожна мітові, бо вибирає з хаотичного плину суцього лише якісь певні, потрібні спільноті, вартості, а також дає змогу долати тимчасовість і скороминущість життя окремої людини» [1].

2. Національна політика Японської імперії

2.1. Розвиток паназіатської концепції

30-ті - перша половина 40-х рр. ХХ ст. стали періодом найбільш яскравого прояву «позитивної» зовнішньої політики Японії по відношенню до Радянського Союзу, США, країн Європи, сусідніх держав Східної і Південно-Східної Азії. Особливе місце в стратегії японського експансіонізму в Азії займали питання формування національної самосвідомості за допомогою ідеології, покликаної для обґрунтування імперіалістичних намірів Японії на азіатському континенті.

Про остаточне перетворення Японії в імперію можна говорити починаючи з періоду Першої світової війни і післявоєнного співробітництва із західними країнами. Результати роботи Вашингтонській конференції підтвердили її статус однієї з провідних націй. «21 вимога», представлені китайській владі 18 січня 1915 р розширювали права і привілеї Японії в Шаньдуні, успадковані нею від Німеччини, продовжували до кінця століття японське присутність в Маньчжурії і забороняли проникнення третіх країн на китайське узбережжя. Сформовані обставини сприяли просуванню японського бізнесу на зростаючий китайський ринок і розвитку орендованій зони в південній Маньчжурії. Наявність японських «спеціальних інтересів» в

Китаї закріпилася в «Угоді Лансінг-Ісії», укладеному з США 2 листопада 1917 р. [12] Недостатня ясність формулювань, що містяться в угоді, дозволили Японії посилити економічне і політичне втручання в діяльність китайського центрального уряду. Політична позиція міністра закордонних справ Японії Сідехара Кадзуро, прихильника співпраці з Заходом, не знаходила підтримки у військових кіл, які наполягають на більш агресивному відстоюванні прав та інтересів Японії на континенті. Мацуока Есуке, який представляє партію «Сейюкай», на пленарному засіданні палати представників 59-й сесії японського парламенту 23 січня 1931 р виступив з критикою політики кабінету по відношенню до США, Великобританії, СРСР і Китаю, а потім звернувся до маньчжурської проблеми, охарактеризувавши її як «проблема подальшого існування Японії»: «Я розглядаю це як лінію життя нашого народу. Це відноситься як до сфери оборони, так і до економіки» [4, с. 38]. Вираз «Лінія життя» підхопили газети, і незабаром воно стало крилатою фразою. В контексті виступу Мацуока її сенс зводився не тільки до проблеми, яка зачіпає існування держави, а й прав, досягнутим ціною ста тисяч життів, полеглих в російсько-японській війні.

Стратегія «лінії життя» стала частиною маньчжурської формули. На тлі військових дій в Північно-Східному Китаї, охарактеризованих японцями виключно як акт самозахисту, і хвилі критики Ліги Націй популярність придбали ідеї паназіатизму - заклик звернутися до азійського минулого Японії і сприяти об'єднанню азійських держав, вільних від західного колоніалізму. Для пропаганди і залучення студентів і молоді в націоналістичне рух 7 грудня 1930 р при Маньчжурському педагогічному інституті було створено товариство «Асахі но кай», яке стало авангардом студентського руху за відродження Азії. [21, с. 109-111] У маніфесті спільноти Японія проголошувалася символом порятунку Азії, здатної

зруйнувати диктат європейської культури і відкрити шлях до вдосконалення світової культури, а Маньчжурії приділялася роль передової лінії розвитку японського народу. «Без незалежної ідеологічної культури не може бути незалежності держави. Якщо не буде японської ідеологічної культури, здатної перемогти культуру народів Великобританії, США, Німеччини, Росії та інших країн, втриматися Японії в світі, на завойованій старшим поколінням ціною своєї крові висоті, не вдасться ... Ми повинні вірити в святість японського духу, пам'ятати про великі досягнення епохи Мейдзі, слідувати шляху істини і будувати японський націоналізм світового рівня» [4, с. 39]. Ідеями паназіатизму рясніли і сторінки університетських газет. В опублікованій 20 травня 1933 р університетській газеті «Такусеку дайгаку сімбун» статті Мідзутані Ацуё, студент університету Такусеку, закріплює за Японією лідируюче положення в об'єднанні Азії для «щасливого життя і процвітання мільярда людей різних азійських народностей» [4, с. 40-41]. Наводячи як приклад долю Індії, Філіппін, Китаю та інших держав, що стали сировинним придатком для капіталістичного розвитку Європи, автор закликає до звільнення Азії від імперіалізму білої раси. З цієї точки зору, Мідзутані надавав особливого сенсу становленню держави Маньчжоу-Го. «Створення Маньчжоу-Го має велике значення, як перший крок реалізації ідеї об'єднання азійських країн... Японська зовнішня політика повинна розвиватися від спільного японсько-маньчжурського блоку (закріпленого японсько-маньчжурським протоколом 15 вересня 1932 року) до далекосхідному союзу (який пізніше втілювався в курсі прем'єр-міністра Коноє зі створення «нового порядку в Східній Азії»). Потім до створення азійського союзу (позначеного у зовнішньополітичній програмі уряду як «сфера спільного процвітання Великої Східної Азії» в 1940 р.)» [4, с. 42]

Варто відзначити, що в роботах ідеологів японського експансіонізму розроблялися різні моделі, що визначали структуру відносин Японії з континентальною Азією. Одна з ранніх теорій 1930-х рр. - ідея «Східно-азіатської федерації» («Тоа реммей») - викладена в монографії Міядзакі Масаесі - одного з впливових співробітників дослідницького відділу концерну «Мантецу». Основна ідея Міядзакі полягала в тому, що азійські держави, в першу чергу Японія, Маньчжурія і Китай, повинні об'єднатися в єдину федерацію, засновану на системі східних моральних принципів, яка стала б оптимальним засобом для ліквідації західної імперіалістичної структури в азійських країнах. [21, с. 113] Ідеолог обґрунтовував необхідність зміцнення військової могутності Японії її роллю лідера і центру консолідації Сходу і пов'язаним з цим неминучим протистоянням з однією або декількома західними імперіалістичними країнами, а також з Радянським Союзом.

Ідеї Міядзакі отримали розвиток в подальшому політичному курсі Японії, який був закріплений в «Основних принципах національної політики», прийнятих радою п'яти міністрів 7 серпня 1936 г. Вони передбачали:

1. Досягнення взаємного благоденства в Східній Азії шляхом викорінення здійснюваної великими державами політики панування ...
2. Зміцнення обороноздатності держави ...
3. Ліквідація загрози з боку Радянського Союзу шляхом здорового розвитку Маньчжоу-Го і зміцнення японсько-маньчжурської оборони; зміцнення економічних взаємозв'язків між Японією, Маньчжоу-Го і Китаєм, що необхідно для протистояння Великобританії та США ...
4. Розширення національного і економічного просування в район країн Південних морів ». Армії пропонувалося зосередити зусилля на відбиття

атаки з півночі, зміцнити оборону в Маньчжурії та Кореї на випадок війни з радянськими збройними силами на Далекому Сході; флоту ставилося завдання домогтися переваги над американськими силами на Тихому океані. [4, с. 42]

Відносно Китаю передбачалося сприяти визнанням п'яти північних китайських провінцій і Внутрішньої Монголії особливим регіоном під суверенітетом китайського уряду, який буде мати тісні економічні зв'язки з Маньчжурією і Японією і посилить оборону проти радянської загрози, а потім шляхом переговорів створити в регіоні автономне самоврядування. У генштабі підкреслювали, що реструктуризація управління повинна бути здійснена виключно мирними засобами і спрямована на стабілізацію політичної обстановки в Китаї, встановлення «нового порядку» і сприяння економічного процвітання Східної Азії. 3 листопада 1938 року уряд Ф. Коноє опублікувало офіційну заяву, підписану імператором, в якому говорилося, що на даному етапі завданням Японії є встановлення «нового порядку в Східній Азії». [4, с. 43]

Новий зовнішньополітичний курс передбачав встановлення тісних дипломатичних відносин між Китаєм і Маньчжоу-Го, вироблення єдиної антикомуністичної політики, зміцнення японсько-китайських відносин і двостороннє висновок антикомінтернівського угоди в дусі Троїстого пакту, підписаного Японією, Італією і Німеччиною.

Для досягнення поставленої завдання і з урахуванням домінуючого в Китаї положення, Японія мала на меті зберегти війська на ключових позиціях для відбиття радянської загрози на час дії передбачуваного угоди. В економічній сфері Японія намагалася домогтися визнання Китаєм свободи торгівлі і проживання японських громадян, розширення можливостей для розробки природних ресурсів, в особливості в Північному Китаї і Внутрішній

Монголії, обмеження економічних відносин з третіми країнами, що не надають підтримку новому курсу. Вживання нації, згідно Коное, залежало від досягнення Японією економічної самодостатності та руйнування системи міжнародних відносин, заснованої на теорії расової переваги, яка розглядала азіатські народи як другорядні об'єкти на міжнародному полі. Інакше кажучи, це означало спробу встановити японську економічну і політичну гегемонію у всьому Китаї і зажадати визнання такого становища іншими державами. [21, с. 115]

Заява Коное викликала відповідну різку ноту з боку США, які наполягали на збереженні в силі договору дев'яти держав. У відповідь на це видатний фахівець в області історії дипломатії професор Токійського університету Камікава Хікомацу в статті «Американська і японська доктрина Монро» (1939 р.) провів паралель між цілями і напрямками зовнішньополітичного курсу двох держав. Так само як і проголошена в 1823 р доктрина Монро, яка перешкоджала придбання європейськими державами колоніальних територій на Американському континенті і їх втручання у внутрішні справи незалежних американських держав, японська політика переслідувала ті ж цілі, тільки щодо Азіатського континенту. «Існуючий стан в Азії, при якому всі держави Східної Азії, за винятком Японії, є колоніями або напівколоніями європейських країн і США, нагадує ситуацію в західній півкулі на початку 19 століття... Японська доктрина Монро заснована на принципах боротьби проти колонізації і інтервенції і покликана захистити і зберегти Східну Азію, оскільки розділ території, здійснюваний західними державами, є порушенням територіальної цілісності в цьому регіоні і становить загрозу миру; Японія ж, виконуючи роль захисника Східної Азії, не може не протистояти цьому». [4, с. 42]

За твердженням Камікава, на відміну від американської доктрини, яка сприяла територіальній експансії для задоволення економічних потреб держави, японський варіант доктрини, хоч, почасти, й виходив з економічних міркувань, «ніколи не звертався до територіальної експансії, як у випадку з американським ідеалом»: «Японія не має жодних територіальних амбіцій, і ця позиція досить з'ясувалася в різних публічних заявах японського уряду з моменту японсько-китайських військових дій». Автор визнає, що Маньчжоу-Го, хоч і було утворено з японської допомогою, «є незалежною державою, які не мають відношення до території власне Японії» [4, с. 43]. Вчений вважав, що азійські держави знаходяться на етапі формування єдиної економічної організації, яка, з одного боку, буде відповідати потребам розвиненою індустріальної економіки Японії, а з іншого - сприяти подоланню аграрного етапу розвитку сусідніх країн. Камікава вважав можливим домогтися з боку США визнання японської політики в Східній Азії.

Інтелектуальними отцями руху «нового порядку» в значній мірі були члени «Мозкового тресту», створеного Коноє в 1933 р, також пізніше відомого як «Асоціація досліджень Сева». У нього входили багато видатних учених, журналісти, політики та службовці, які постачали прем'єр-міністра цінними порадами щодо внутрішньої і зовнішньої політики Японії. Рояма Масаміті, вчений з Токійського університету, зробив, ймовірно, найбільший внесок у розробку нових напрямків в політиці. У книзі «Східна Азія і світ», яка вийшла в 1941 р, Рояма доводив, що якнайшвидший шлях до врегулювання японсько-китайських протиріч лежить у встановленні «нового порядку» в Східній Азії. [4, с. 41]

Під «новим порядком» ідеолог мав на увазі об'єднання Японії, Маньчжоу-Го і Китаю, засноване на принципах кооперації і співробітництва, яке може бути досягнуто тільки дипломатичними методами. Рояма вважав

можливим досягти стабільність в регіоні шляхом пошуку рівноваги між потребами входять до спільноти держав і встановлення тісних відносин між ними. В книзі особливо підкреслювалося, що стосується міжнародних зобов'язань Японії, то даний альянс не повинен бути ворожим до зовнішнього світу, проте його необхідним атрибутом повинні бути функції забезпечення самооборони. Безумовно, «міжнародні принципи, такі як політика «Відкритих дверей» і рівних можливостей, входять у суперечність з принципами «нового порядку» ... «Новий порядок» не означає ігнорування торгових прав інших держав з Китаєм, але спричинить зміни і обмеження цих прав ... Будь-який перегляд договору дев'яти держав включатиме нове розуміння далекосхідних проблем зацікавленими державами» [4, с. 41-42], для якого, вважає ідеолог, буде можливо знайти компроміс між дипломатичними методами Японії і державами гарантами колективної безпеки". Варто, однак, відзначити, що затвердження Рояма носили загальний характер і не містили конкретних механізмів втілення декларованих принципів в життя.

22 липня 1940 р Коноє сформував другий кабінет, який визначив подальший політичний курс уряду. Пошуки виходу з «китайського інциденту» змусили кабінет звернутися до «південному варіанту» експансії. Ще будучи морським міністром в уряді М. Йонаї, генерал Койсо Куніакі закликав поширити сферу японського впливу на країни Південно-Східної Азії: «Оскільки не представляється можливим створення ідеальної автаркії... між Японією, Маньчжоу-Го і Китаєм, пора вдатися до ресурсів країн Південних морів, необхідним для реалізації «нового порядку» в Східній Азії» [4, с. 40]. Під час прес-конференції, проведеної 1 серпня, Мацуока, який отримав пост міністра закордонних справ в сформованому кабінеті, оголосив про створення «Великої Східноазіатської сфери спільного процвітання», що

стала основою нової зовнішньополітичної програми. У виступі йшлося: «Наша зовнішня політика має на меті створення «Великої Східноазіатської сфери спільного процвітання», заснованої на принципі імператорського шляху, куди увійдуть Японія, Маньчжоу-Го і Китай». У своїй промові глава МЗС також торкнувся питання про включення в межі сфери Французького Індокитаю і Голландської Індії (Індонезії).

Ідейно-філософський зміст «сфери спільного процвітання» розкрито в книзі Кояма Івао «Завдання Японії і світова історія». «Ідея сфери спільного процвітання стоїть вище держави і міжнародного суспільства нового часу, але паростки її вже зійшли в стосунках між Японією і Маньчжоу-Го, вони розвиваються разом з китайським інцидентом ... Що є керівним принципом сфери спільного процвітання? Не що інше, як нова ідея того, що принцип - кожен отримує своє місце - має моральний зміст » [4, с. 40]. Глава сім'ї азіатських націй - таке місце відводили Японії в новому об'єднанні ідейні натхненники паназіатської політики. Окава Сюмей, видатний політик і філософ, прихильник крайнього націоналізму, в роботі «Встановлення Великого східно порядку» (1943 р.) вважав, що Японія, що ввібрала протягом століть культуру і філософію двох великих центрів Сходу - Індії і Китаю, є носієм духу «трьох націй», і саме їй належить виконати свою велику місію по об'єднанню азіатських країн, що володіють схожим розумінням і тлумаченням миру і загальної політичної долі.

Більш практичні і конкретні завдання, переслідувані створенням єдиної спільноти, послідовно викладені в меморандумі, підготовленому в 1940 р для військово-морського міністерства професором Токійського університету Ябе Тейдзі, також входив до «Асоціацію досліджень Сьова». Ябе позначив «східноазіатську сферу спільного процвітання» в якості автономної зони забезпечення безпеки Японії та постачання її необхідними матеріальними

ресурсами, що включає Північний Сахалін і Курили на півночі, Східний Сибір, Маньчжурію, Внутрішню і Зовнішню Монголію, Китай і Тибет на Заході, Голландську Індію на півдні, і океан до Гавайських островів на сході.

[21] Для створення подібної сфери самооборони в меморандумі пропонувалися подальші кроки в зовнішній політиці:

1. Забезпечення військового плацдарму для проведення наземних і морських військових операцій в різних секторах Великої Східної Азії.

2. Прискорення переговорів з кількох невирішених питань, особливо, по демаркації кордонів з Радянським Союзом.

3. Розробка пакту про нейтралітет з СРСР, який дозволить забезпечити невтручання в можливий конфлікт Японії з Англією і США.

4. Створення військового плацдарму на півдні Індокитаю і встановлення контролю над Бірманською залізницею.

5. Підтримка дружніх відносин з Таїландом з розглядом можливості укладення союзу.

6. Підготовка до спільної англо-американської операції в напрямі: Сінгапур, Гонконг, Філіппіни, Гуам, Австралію і т.д. [4, с. 42]

Забезпечення безпеки, під яким в першу чергу малося на увазі звільнення від тиску США і Великобританії, призводило до зростання потреби в матеріальних ресурсах. «Необхідно збільшити видобуток і виробництво сировини, а також розробку природних ресурсів усередині імперії. Наше завдання - сконцентрувати зусилля на збільшенні обсягу виробництва сталі, міді, вугілля, алюмінію, магнію, соди, бавовни, вовни і т.д., особливо в Маньчжурії та Китаї ... Що стосується нафти, ми повинні купувати її в максимально можливих обсягах у Голландської Індії, Мексики, Саудівської Аравії, Ірану, Венесуели, Перу, Румунії, Радянського Союзу і т.д., залізо і мідь - у Голландської Індії, Таїланду і т.д., нікель і хром - у Новій

Каледонії, боксит і олово - у Голландської Індії. З цієї точки зору необхідно розвивати економічну співпрацю з дружніми державами Південних морів - Індокитаєм, Голландської Індією, Тимором, Нової Каледонії і Таїландом ». Арита Хатино, який очолив Міністерство закордонних справ в урядах Хирота, Коноє, Хиранума і Йонаї, визначав створення подібного економічного блоку закономірністю: «Різні регіони Східної Азії настільки близькі географічно, історично, расово і економічно, що не можуть не надавати допомогу і сприяння один одному на благо спільного процвітання ... Скасування економічної нерівності, часто служив джерелом конфліктів, буде гарантією миру », - говорилося в меморандумі. [4, с. 43]

У міру здійснення планів просування на південь, уряд повинен був переконати азіатські держави, що звільнення від «білого імперіалізму» - це і є одна з головних цілей війни. Виступаючи в січні 1942 року на палаті перів, глава уряду Тодзіо Хідекі окреслив коло нових держав, які повинні були приєднатися до «сфері спільного процвітання». До них ставилися ті регіони, чий «культура і розвиток придушувалося безжальної експлуатацією Англії і США протягом останніх ста років ... Одні з них, Гонконг і Малайя, багато років були англійським володінням, і це перешкоджало встановленню миру. Тому Японія має намір не тільки викоринити джерело зла, але, більш того, перетворити ці території в оплот Великої Східної Азії. Що стосується Філіппін, то якщо народ, що населяє ці острови, зрозуміє справжні наміри нашої країни і запропонує співпрацю, Японія з радістю допоможе їм знайти честь і незалежність. Це в рівній мірі стосується і Бірми ... Ми будемо сприяти добробуту і прогресу народів Голландської Індії та Австралії, варто їм тільки висловити бажання сприяти нашій політиці». [4, с 39]

У 1943-1945 рр. в основу пропагандистської діяльності серед населення Маньчжурії і інших окупованих Японією країн були покладені принципи

«Декларації Великої Східної Азії », прийнятої 9 листопада 1943 року на конференції глав урядів Японії та маріонеткових режимів Китаю, Маньчжоу-Го, Філіппін і Бірми. Принципи говорили:

1. Забезпечення стабільності в регіоні шляхом обопільного співробітництва, сприяння спільного процвітання і благоденства, заснованому на справедливості.

2. Взаємна повага суверенітету і незалежності, підтримка мирних і дружніх відносин один з одним.

3. Взаємна повага традицій і розвиток культури.

4. Прискорення темпів розвитку економіки шляхом тісної співпраці та, таким чином, забезпечення процвітання регіону.

5. Встановлення дружніх відносин з усіма країнами світу, боротьба за скасування расової дискримінації, сприяння розвитку культурних зв'язків і відкриття доступу до світовим природним ресурсам.

У вітальній промові глава японського уряду Годзіо ще раз підтвердив прагнення своєї країни «слідувати дорогою справедливості, звільнити азійські країни від англо-американського рабства і в союзі з сусідніми націями боротися за створення Великої Східної Азії ». [4, с. 43]

Ідеологія експансіонізму в Південно-Східну Азію склалася в той час, коли Японія виявилася в колапсі відносин з Китаєм в результаті «китайського інциденту» на тлі тиску, що посилюється західних держав. У своїх працях, опублікованих в 30-40-і рр. ХХ ст., японські ідеологи розвивали концепції регіоналізму, в основу яких були покладені ідеї національної оборони і економічного блоку. Підводячи під свої дослідження наукову базу і історичні прецеденти, вчені, з одного боку, теоретично обґрунтовували правильність і справедливість міжнародних акцій японського уряду, а з іншого – сприяли

становленню зовнішньополітичного курсу держави і формування громадської думки.

2.2. Агресивна політика Японської імперії в Східній та Південно-Східній Азії

Перші кроки Японії щодо встановлення «сфери спільного процвітання» були спрямовані в бік Китаю. У вересні 1931 японські війська майже без опору окупували Північно-Східний Китай (Маньчжурію) і в 1932 році проголосили тут держава Маньчжоу-Го. Формально вона була незалежною, і десятки країн світу встановили з ним офіційні дипломатичні відносини (включаючи СРСР в 1941 році). У тому ж році його очолив останній китайський імператор Пу І. У 1934 році він був проголошений імператором Маньчжоу-Го. Імперія Маньчжоу-Го мала всі атрибути суверенітету, включаючи армію (взяла участь в боях проти СРСР на Халкін-Голі в 1939 році), але фактично перебувала під жорстким японським контролем.

У своїй експансії в напрямку Китаю Японія не збиралася робити з Імперії Маньчжоу-Го альтернативної китайської державності. Навпаки, вона всіляко вдавала, що відроджує маньчжурську народність, яка була майже

асимільована китаїцями. Офіційно ж Маньчжоу-Го проголошувалося «державою п'яти націй» (маньчжури, китаїці, монголи, японці, корейці). У той період, коли решта Китаю була залита кров'ю Другої світової війни, Маньчжурія була спокійною і відносно процвітаючою провінцією. За рахунок природного приросту, біженців і японських колоністів її населення з 1932 по 1945 рік зростає з 30 млн до 48 млн осіб. Вогонь війни торкнувся її лише в серпні 1945 року, коли сюди вторглися радянські війська і створили оплот комуністичної експансії в Китаї. [15, с. 338-340]

Маньчжоу-Го, де ще до японського вторгнення осіли численні українські та російські емігранти, стало одним з вагомих ідейних центрів антибільшовицького руху.

Подальшим кроком японської експансії стала підтримка виступів населення тієї частини етнічної Монголії, яка після 1911 року продовжувала залишатися під суверенітетом Китаю (інша - де зараз Монгольська Республіка - отримала тоді незалежність). У 1935 році за підтримки японців там було утворено уряд Внутрішньої Монголії. Підґрунтя для національного самовизначення на цій території була настільки міцною, що після перемоги в громадянській війні 1946-1949 рр. КПК узаконила утворення тут одного з п'яти нині існуючих автономних районів КНР - Внутрішньої Монголії.

7 липня 1937 японські війська почали вторгнення на територію власне Китаю. Японці, на відміну від політики нацистської Німеччини на окупованій території Радянського Союзу, не робили ставку на чисто військове панування і придушення. Незадоволених режимом Чан Кайші було чимало серед вищих офіцерів і сановників Гоміндану. Японська влада відразу почала з ними переговори, і в березні 1940 року в Нанкіні (столиці Китаю, часів правління Гоміндану, а на той час – окупованому японцями) було оголошено про

«відтворення» уряду «істинного» Гоміндану на чолі з Ван Цзінвеем. [15, с. 370-372]

Формально була проголошена Китайська Республіка (ту ж назву носив і Китай Чана Кайші, який воював проти Японії). Її девізом стало: «Мир, антикомунізм, національне будівництво». Ідеологічною основою режиму Ван Цзінвеея була співпраця з расово спорідненою Японією на противагу Чан Кайші, який орієнтувався на «білих» імперіалістів на чолі з США, а також брав допомогу від радянських комуністів.

Формально це було коллабораціоністське формування. Однак уже в січні 1943 року між Японією і Нанкінським урядом було укладено договір, який ліквідував принизливі для китайців атрибути напівколоніальної системи - екстериторіальні селіменти (іноземні квартали) та інші зобов'язання минулих урядів Китаю, що ставили його в нерівноправне міжнародне становище. Можна сказати, що це був формальний акт про деколонізацію Китаю, і він був здійснений Японією.

У Китайської Республіки Ван Цзінвеея була армія, що налічувала 800 тисяч чоловік в бойовому строю. Вона активно і успішно використовувалась для боротьби з комуністами на території Республіки (тобто в японському тилу). [23, с. 80-85]

Після поразки Франції від Німеччини в червні 1940 року Японія зажадала від уряду в Віші надати їй військові бази у Французькому Індокитаї. У 1945 році, під приводом відсутності законного (вішистського) уряду у Франції, Японія оголосила про ліквідацію французького суверенітету над цією територією і проголосила створення В'єтнамської Імперії, Королівства Камбоджа і Держави Лаос. Це дало потужний поштовх національно-визвольній боротьбі. Хоча після 1945 року Франція постаралася повернути собі контроль над цими колишніми колоніями, але це призвело лише до

тривалого кровопролиття безлічі політичних сторін (включаючи США), десятиліттями спустошувати Індокитай і все одно призвів до фіксації незалежності нових національних держав. Сама ж Франція була остаточно вигнана з Індокитаю в 1954 році. [9, с. 116-120]

У січні 1942 року японські війська з території союзної Таїланду (який тоді зазвичай називали Сіамом) почали, спільно з Армією незалежності Бірми, визвольний похід в британську колонію Бірма. До травня 1942 року британські війська були повністю витиснуті з Бірми. Після перехідного періоду 1 серпня 1943 року в Рангуні було проголошено утворення незалежної Держави Бірма.

Однак керівники Національної армії Бірми (так стали називатися збройні сили нової держави) тверезо оцінювали обстановку і бачили наближення Японської Імперії до краху. Вони увійшли в контакт з пробританськими підпільними силами, усвідомлюючи, що скоро Британія почне вторгнення в Бірму з території Індії, з наміром повернути собі контроль над колонією. Коли це сталося, армійські керівники (перший серед них - Аун Сан, який вважається в Бірмі-М'янмі як батько-засновник держави), сподіваючись на подяку англійців, 27 березня 1945 оголосили про перехід армії на сторону антияпонської коаліції. І хоча в 1947 році Аун Сан був убитий, в грудні 1948 року Великобританія була змушена офіційно визнати незалежність Бірми.

14 жовтня 1943 була проголошена незалежність Республіки Філіппін. Правда, американці зуміли створити на островах потужний партизанський антияпонський рух. Зворотне відвоювання Філіппін американцями в 1944-45 рр. супроводжувалося жорстокою громадянською війною (багато філіппінців розраховували на утримання незалежності за підтримки Японії). Після капітуляції Японії американці були змушені рахуватись з рухом, який

створили вони самі. 4 липня 1946 року США визнали незалежність Філіппін. [23, с. 380-383]

У колишньої Нідерландської Ост-Індії (Індонезії), як і в інших відвойованих у європейських колонізаторів країнах, японці звільнили з ув'язнення лідерів і активістів національно-визвольного руху і залучили їх до роботи в адміністрації. Серед них був і Сукарно, в подальшому - перший президент незалежної Індонезії, один із засновників світового Руху Неприєднання. Формувалися місцеві збройні сили - «Захисники Батьківщини».

Процес підготовки створення єдиного незалежної Індонезії підійшов до завершення тільки перед самим кінцем війни. Незалежність цієї держави була проголошена 17 серпня 1945 року, через два дні після рескрипту мікадо про капітуляцію. «Захисники Батьківщини» самі прийняли капітуляцію від японських військ. Слідом за тим індонезійцям довелося витримати п'ятирічне збройне протистояння з Нідерландами, які намагалися повернути собі багату колишню колонію. Але молода держава, фундамент якої був закладений за допомогою Японської Імперії, перемогла в цьому випробуванні.

У Малайї і на Північному Борнео японці не створювали нічого нового. Вплив там належав місцевим султанам, які раніше визнавали британський протекторат. Але, як і всюди в Південно-Східній Азії, вигнання колонізаторів дало потужний стимул для боротьби за недопущення їх повернення. Після 1945 року британці формально відновили свій суверенітет в цих країнах, але марно намагалися здійснити його фактично. Після ряду каральних військових акцій Великобританія в період з 1957 по 1963 рік визнала незалежність держав, що пізніше склали єдину Федерацію Малайзія.

Індія за своїм географічним положенням і расовому складу населення ніяк не входила в японські плани по створенню «сфери спільного

процвітання». Однак в силу війни з Великобританією Японія не могла не підтримати сили, які рішуче боролися за національну незалежність Індії. На чолі цих сил стояв відомий учений, неодноразовий голова Індійського Національного Конгресу - Субхас Чандра Бос.

На відміну від погоджувального крила ІНК (Ганді, Неру), Чандра Бос був переконаний в необхідності насильницького, революційного шляху завоювання незалежності Індії. З початком Другої світової війни він покладав надії на союз Німеччини і СРСР проти Англії. Пізніше, коли цей союз розпався, Бос продовжив співпрацю з Німеччиною. Вступ Японії у війну проти США та Англії дав йому додаткову надію. Бос з соратниками з національно-революційного крила ІНК переміщує центр закордонної діяльності на територію, зайняту японцями, в Сінгапур (де тоді значну частину населення становили індійці).

У жовтні 1943 року в Сінгапурі було проголошено створення Тимчасового уряду Вільної Індії. За підтримки японців йшло формування частин Індійської Національної Армії (ІНА). Під час свого візиту в Токіо ще в червні 1943 року Бос отримав запевнення вищих японських військових кіл, що японська армія незабаром зробить наступальну операцію з території Бірми в Північно-Східну Індію. Така операція повинна була дати ІНА плацдарм для розгортання національно-визвольної боротьби безпосередньо на території самої Індії.

У березні 1944 року 15-я японська армія в кількості трьох дивізій і одна (з трьох) дивізій ІНА дійсно почали вторгнення в Ассам. Однак колоніальний індійський корпус не дав далеко пройти японсько-індійським силам. Для індійців ця операція фактично стала братовбивчих боєм. Для Боса і його прихильників вона обернулася також жорстоким політичним розчаруванням: колоніальні індійські війська не збиралися переходити на сторону ІНА.

Гірські племена (зараз там розташовані маленькі штати Нагаленд, Маніпур і Тріпура) залишалися абсолютно байдужими до закликів про боротьбу за незалежність Індії. У червні 1944 року японці і ІНА відступили з території Індії. З цієї причини японці відмовилися і від інших операцій за участю ІНА (зокрема, від висадки десанту в Бенгалії з подальшою спробою розпалити там повстання) [15, с. 407-415].

Якщо не брати до уваги держав, створених вже після японської окупації і чия незалежність була дуже відносною, єдиним суверенним союзником Японії у Другій світовій війні був Таїланд (Сіам). Правда, став він таким не без натиску. 8 грудня 1941 року одночасно з першими атаками на американців і англійців, японські війська перейшли кордон Таїланду. Вторгнення було мотивовано вимогою надати плацдарми для сухопутних операцій проти британських колоній. У правлячих колах Таїланду співчували ідеї «сфери спільного процвітання», і, після символічного опору, 21 грудня 1941 року Таїланд уклав військовий союз з Японією, а 25 січня 1942 року оголосив війну США і Англії.

Втім, ще до цього акту Таїланд в січні 1941 року зробив військові дії проти французьких колоніальних володінь, керованих адміністрацією Віші. За посередництва Японії, швидко взялася примирити обидві сторони, Таїланд отримав назад території, які вважав відторгнуті у нього Францією на початку ХХ століття при утворенні Французького Індокитаю - частина Лаосу на правому березі Меконгу і північний захід (майже третина країни) Камбоджі.

Після деколонізації Бірми в 1942 році деякі її прикордонні території були передані Таїланду. За мирним договором з Англією 1 січня 1946 вони були повернуті до складу Бірми. Колишні французькі володіння були повернуті Таїландом в жовтні 1946 року заради вступу в ООН, на яке представник Франції погрожував накладати вето. [17, с. 415-417]

Отже, японська політика в цьому регіоні має різні, іноді радикально суперечливі, результати. В наслідок японської агресії з 1931 по 1945 рік лише в Китаї було вбито більше 10 мільйонів людей (солдат, мирних жителів; в боротьбі з Японією, в наслідок громадянської війни, підтримуваної нею, та через нелюдські злочини японської армії на території країни (Нанкінська різанина, діяльність загону 731 та ін.). Столиця Філіппін – Маніла, була піддана знищенню та жахливій різанині, безліч людей на окупованих територіях використовувалась окупаційною владою в якості рабів на стратегічних та військових будівництвах. Проте, як в Китаї, так і в Філіппінах існували потужні прояпонські рухи, багато представників інтелігенції співчувало ідеї «спільного процвітання». В тяжких умовах війни на Тихоокеанському театрі бойових дій Другої світової було закладено підґрунтя сучасного вигляду регіону, нових незалежних держав, кордонів та майбутніх конфліктів.

2.3. Наслідки японської окупації для країн Східної та Південно-східної Азії.

Втрати Китаю в японсько-китайській війні важко оцінити навіть приблизно. Різні джерела публікують відрізняються один від одного дані, однією з причин відмінностей в статистиках можуть різні критерії оцінки, наприклад, включали у список загиблих у воєнний час померлих від хвороб, зниклих без вести або потрапили в полон. Згідно із заявою від 28 вересня 1945 р генштабу армії гоміньданівського Китаю, за період війни загинуло 1,8 млн китайських солдатів, а ще близько 1,7 млн було поранено або пропало без вісті. З урахуванням загиблих від голоду і хвороб цифра втрат китайської армії становить 4 млн 117. Однак, найбільше у війні постраждало цивільне населення Китаю, яке масово гинуло від голоду і хвороб, бомбардувань, артобстрілів, японського терору, тристоронньої громадянської війни. За підрахунками гоміньданівського уряду, всього в результаті бойових дій з Японією загинуло і було поранено 5787 тис. Цивільних осіб. З цього числа 762 тис. загинуло і було поранено в результаті бомбардувань, а 5025 тис.

Стали жертвами наземних бойових дій і військових злочинів японців 122. Традиційна цифра жертв Нанкінської різанини, влаштованої японськими солдатами в грудні 1937 року - 300 тис. Убитих. Інші оцінки варіюються від 155 тис. До 500 тис 123. Цифра в 300 тис. Розглядається багатьма авторами як післявоєнна фабрикація, з метою прикрасити японську жорстокість, але ніяких офіційних даних про реальну кількість жертв не існує. Але основним висновком, який можна зробити за жертвами Нанкінської різанини, є той факт, що серед загиблих в Нанкіні переважали не військовослужбовці гоміньданівської армії, а мирні жителі. [16, с. 228] Адже основна частина китайського гарнізону успішно відійшла за Янцзи ще до початку штурму Нанкіна, таким чином, місто залишилося беззахисним. Практично неможливою є оцінка китайського населення і військових, які померли від хвороб, ця цифра однозначно була б немаленькою, але точної статистики військовослужбовців, які померли від хвороб, немає. Загальний економічний збиток, нанесений Китаю склав 600 млрд дол. З яких безпосередній збиток склав 100 млрд доларів, і ще 500 млрд доларів склали непрямі збики. В кінці війни кількість японських військ, які здалися китайцям склало 1280 тис. Чоловік. Китай скував сили 94% сухопутних військ, 60% ВПС і значні сили флоту японських мілітаристів, ніж зробив значний внесок в остаточну перемогу у Другій світовій війні. На полях битв в Китаї було вбито понад 1,5 млн японських солдатів, хоча і тут дані різняться - від 380 тис. До 1,5 млн 125. Втрати японської сторони, значно відрізняються в меншу сторону від втрат китайської, пояснюються перевагою над китайцями в якості озброєння, дисципліни і тактичному майстерності. Крім того, японська армія часто застосовувала проти китайців хімічну та бактеріологічну зброю. [28, с. 231]

Війна і окупація показали, наскільки потворно розвивалася в колоніальний період бірманська економіка. Коли в середині XIX в. Нижня

Бірма з величезної родючої дельтою Іраваді стала англійською колонією, влади Британської Індії, під управління яких ці землі відійшли, вирішили, що вони самою долею призначені стати одним величезним рисовим полем. Експеримент виправдав себе, Бірма стала годувати рисом всю Британську імперію, а рисові поля дуже скоро зайняли майже всю рівнинну Бірму. В результаті Бірма, експортуючи рис, ліс і мінеральну сировину, була змушена ввозити більшість інших товарів. Поки ця система існувала в рамках більш-менш збалансованою колоніальної структури, потреби Бірми, за винятком періодів кризи, вдаряє по виробникам рису, в цілому задовольнялися. Однак в 1942 р Бірма втратила колишні зовнішні ринки і можливість отримувати товари з метрополії та інших британських колоній. Японія не могла спожити все надлишки рису по ряду причин, однією з яких були транспортні труднощі - далеко не кожен пароплав міг дістатися до Японських островів, і набагато простіше було вивозити рис з В'єтнаму і з Філіппін. Не могла Японія і поставляти в Бірму досить товарів широкого споживання. Так як замість рису бірманські селяни нічого не могли отримати, стимул до вирощування рису у них пропав. Посіви скорочувалися, зібраний рис затоварювався, а в містах тим часом наступав голод. Вже з 1943 р рису перестало вистачати, для внутрішнього споживання. Одночасно в Бірмі стали відроджуватися кустарні промисли і виробництво деяких технічних культур, чому протегували японці, які потребували таких продуктах, як бавовна, масло з земляного горіха тощо. [23, с. 513-520]

Розорення бірманського народного господарства сприяли численні японські ділки і постачальники, які хлинули в Бірму і, розуміючи хиткість свого становища, поспішали урвати, схопити, вивезти, нажитися. Для додання грабежу деякого подібності законності була випущена маса паперових грошей, практично нічим не забезпечених, якими платили селянам

за худобу, за рис, за все сільськогосподарські продукти. У той же час все, що можна було назвати англійської власністю - в першу чергу збереглися верстати та обладнання, запаси сировини, які не встигли знищити при відході англійці, - вивозилося армією навіть без спроб виплатити Бірмі компенсацію. Нарешті, японцями широко практикувалася система примусової праці: людей зганяли на військове будівництво, на сезонні роботи, і ті, хто потрапляв в трудові табори, часто вже не поверталися.

Все, що сказано тут про Бірмі, в тій чи іншій мірі було характерно і для інших окупованих японцями країн Південно-Східної Азії. Залежно від поглядів і настроїв того чи іншого командувача могли дещо змінюватися методи грабежу, але принцип його, сформульований створеним в 1942 р міністерством у справах Великої Східноазіатської сфери, неухильно проводився на всій захопленій території.

Якщо в Бірмі японці вживали заходів по скороченню виробництва рису, то на Філіппінах «противником» японських-окупаційної влади стали плантації цукрової тростини і відповідно цукрові заводи. До війни філіппінський цукор вивозився в США і інші країни, тепер ці ринки були втрачені, а заміни їм Японія запропонувати не могла. Отже, треба було скоротити виробництво цукру, замінивши його більш потрібним для армії продуктом. Японським окупаційній владі здалося, що найбільш вигідно використовувати цукрову тростину як сировину для виробництва спирту і цукрові заводи перетворити в заводи, по виробництву спирту. Одночасно з цим плантації тростини (як і тютюнові) засівалися бавовником - була поставлена задача розширити виробництво бавовни, зайнявши посівами бавовнику близько 0,5 млн. Га. В результаті виробництво цукру різко впало, селяни і робітники були розорені, позитивна ж частина програми виконано не було. Незважаючи на всі строгості, кількість спирту, виробленого на

цукрових заводах, було досить скромним, виробництво бавовни також було далеко від наміченого. [23, с. 530-533]

В Індонезії ця картина, зберігаючи загальні принципові риси, була куди більш складною і різною, так як і сама Індонезія - країна більш велика, і економіка її куди різноманітна, відносно бірманської або філіппінської. З продуктів індонезійського експорту японців найбільше цікавила нафта. Вони, як зазначалося, в період свого наступу вживали рішучих заходів, щоб врятувати нафтопромисли і нафтопереробні підприємства від руйнування союзниками. Через рік після захоплення країни окупантам вдалося довести видобуток нафти до довоєнної і протягом наступних двох років вивозити в Японію більш ніж по 5 млн. Т нафти. Тільки в останній рік війни, з падінням Філіппін, поставки індонезійської нафти в Японію практично припинилися, так як танкери вже не могли прориватися на північ.

Виробництво сільськогосподарських культур хвилювало японців куди менше, але ж саме воно забезпечувало життя мільйонів індонезійських селян. Перед війною плантаціями каучуку було зайнято 1,3 млн. Га, і лише один відсоток каучуку споживався в самій Індонезії - вся інша продукція йшла на експорт. Оскільки Японія могла спожити лише малу частку виробленого в Індонезії каучуку, величезні плантації ставали зайвими. Справа в тому, що в межах японської «сфери спільного процвітання» виявилось приблизно 98% світового виробництва каучуку. З 1660 тис. тон каучуку, який вироблявся в світі, 850 тис. Т припадало на Малайю і інші британські колонії в Південно-Східній Азії, а 770 тис. Т - на Індонезію, Французький Індокитай і Таїланд. Потреби Японії в каучуку становили не більше 100 тис. Т в рік, т. Е. Лише одну п'ятнадцяту видобутку. Каучуку було так багато, що в Японії стали пропагувати його в якості покрівельного матеріалу, а в Джакарті каучуком намагалися крити мостові. І це відбувалося в той час, коли всі воюючі

держави відчували в каучуку гостру потребу, а в Німеччині навіть розроблялися проекти посилки за каучуком в Південно-Східну Азію великих підводних човнів. Так як дороги все ж каучуком крити не стали, то плантації приходили в занепад, заростали, подекуди гевею вирубували на паливо або викорчовували. [23, с. 535- 538]

Заходи по боротьбі з іншими «надлишками» були рішучими і разом з тим безглуздими. У серпні 1942 р японська влада в Індонезії видали декрет, за яким слід було викорчувати половину всіх кавових дерев. Було знищено також близько 16 тис. Га чайних плантацій, з 220 чайних заводів працювало лише 50. З цукровими заводами в Індонезії японці намагалися зробити те ж, що і на Філіппінах, а коли не вдавалося - їх просто руйнували і обладнання пускали на брухт. В результаті загальне виробництво цукру впало за роки окупації майже в 20 разів, число діючих заводів скоротилася вдсятеро.

І без того важке становище населення погіршували широко проводилися окупантами реквізиції худоби і мобілізація жителів на примусові роботи. Правда, різке падіння життєвого рівня і невпевненість в завтрашньому дні створили парадокс - на перших порах японська система примусової праці користувалася деякою популярністю серед молоді окупованих країн. Мобілізуючи населення, окупаційні власті обіцяли їжу і одяг. При фантастичному зростанні безробіття цього було достатньо, щоб молодь, в першу чергу міська, попалася на приманку.

В Індонезії система примусової праці прийняла форму трудових батальйонів «Хейхе» і зарубіжних контрактів «ромуся». Батальйони «Хейхе» іноді несли вартову службу, але в основному виконували будівельні роботи, солдати їх були носіями, прибиральниками, чорноробами. Але найбільші масштаби в Індонезії прийняла система «ромуся» - відправки мобілізованих в інші країни.

Протверезіння настало досить швидко, і незабаром добровольців знайти вже не вдавалося. Однак рабська праця як і раніше був потрібний і на будівництві стратегічних доріг і на спорудженні укріплень на островах Тихого океану, були потрібні носильники в горах Західної Бірми і землекопи на «дорозі смерті». І якщо в Бірмі масштаби примусової праці були в чисельному вираженні не такі великі - 800 тис. Мобілізованих (це залежало в деякій мірі і від специфіки відносин японців і бірманців, від існування АНБ і бірманського уряду, від того, що сама Бірма не настільки щільно населена і людські ресурси її обмежені), то в Індонезії японці з 1943 р перейшли до відкритої полюванні на людей. Деякі райони буквально обезлюдніли, «велика частина молоді зникла і ніхто не знав, де вона. Залишилися тільки старі і зелені молодики. На деяких островах все населення рятувалося втечею від японців. Воно залишало свої села, майно і йшло в джунглі. Йому доводилося жити за рахунок тих продуктів, які міг дати ліс », згадував індонезійська публіцист. [23, с. 540-542]

Коли після війни проходили процеси над японськими військовими злочинцями, то одним з основних пунктів звинувачення було нелюдське поводження з європейськими та індійськими військовополоненими і цивільними особами, інтернованими під час окупації. На другому місці стояв терор проти китайського населення. Дійсно, японські методи поводження з військовополоненими в деяких випадках навіть перевищували «досягнення» гітлерівців - расизм ХХ в. породив звірства, нечувані і в середньовіччі. Участь багатьох сотень тисяч бірманців, індонезійців і філіппінців була не менше тяжкої, однак їх загибель залишилася майже непоміченою. Полковник Судзукі не був повішений за знищення жителів двох каренських сіл, генерали, які правили Індонезією, не понесли покарання за смерть сотень тисяч «ромуся», про багатьох з яких лише прийшли повідомлення, що

повідомляли, що вони загинули на Тихоокеанському фронті як «гордість нації».

Участь багатьох сотень тисяч бірманців, індонезійців і філіппінців була не менше тяжкої, однак їх загибель залишилася майже непоміченою.

Полковник Судзукі ні повішений за знищення жителів двох каренських сіл, генерали, які правили Індонезією, не понесли покарання за смерть сотень тисяч «ромуся», про багатьох з яких лише прийшли повідомлення, що повідомляли, що вони загинули на Тихоокеанському фронті як «гордість нації».

Вважають, що за час окупації в Індонезії загинуло 4 млн. Чоловік. Значну частину їх склали «ромуся». Що стосується європейців, які жили на архіпелазі, то до кінця 1943 р всі вони виявилися в концтаборах - всього там було укладено 62 тис. Чоловік, з них лише третина чоловіків - інші жінки і діти. Крім того, в таборах для військовополонених містилося приблизно 45 тис. Чоловік. Багато з них померли або були закатовані в таборах, інші загинули на важких роботах, на будівництвах в Таїланді і Бірмі, на тихоокеанських островах. [23, с. 550-552]

У цю трагічну для народів Південно-Східної Азії пору виразно виявилось, що расова спільність, про яку так багато говорили японці, не більше ніж велика брехня.

«Жовтий» расизм виявився нітрохи не краще, а за своїми наслідками - навіть гірше расизму «білого». Експлуатація колоній європейськими державами, хоч би важкої для населення вона не була, супроводжувалася проникненням в колоніальні країни нових, більш прогресивних форм виробництва, а також західної культури. А що давало японське панування? Заборона слухати західне радіо під страхом смертної кари, вранішній спів японського гімну і поклони японському прапору в усіх школах, шанобливе і

плазування ставлення до будь-якого японцеві на вулиці, нескінченний страх перед «кемпейтай», уважно стежила за будь-якими проявами невдоволення і припиняти їх жорстоко і швидко . І все ж японська окупація мала і позитивні наслідки для народів досліджуваного регіону. Першим і основним з них була бурхлива політична еволюція країн Південно-східної Азії, яка призвела їх населення до рішучого заперечення ідеї будь-якого іноземного панування.

2. Питання національної пам'яті в повоєнній Японії

2.1. Трактування подій 1930-1940-х років в сучасній Японії.

В Японії немає єдності думок про те, хто повинен нести відповідальність за війни 1930-1940-х рр. У суспільстві цієї країни не відбулося глибокого критичного переосмислення загарбницької політики, що проводилася японським мілітаризмом до 1945 р політичних, наукових і журналістських колах зберігають позиції апологети мілітаризму. У зв'язку з наближенням 70-ї річниці закінчення Другої світової війни в пресі країни знову активізувалося обговорення цієї теми. У матеріалах, опублікованих провідними суспільно-політичними японськими журналами в 2014-2015 рр., Визнається відповідальність Японії за війни 1930-1940-х рр. Експерти покладають провину за мілітаристську політику головним чином на військові кола Японії. Уряд країни діє непослідовно в трактуванні історичного минулого. Залишаються невирішеними проблеми ритуальних відвідувань японськими політиками синтоїстського святилища Ясукуні – символу мілітаризму, компенсацій корейцям, які була піддані насильницькій мобілізації для роботи на японських підприємствах під час війни на Тихому океані, а також матеріального відшкодування збитку корейцям, колишнім сексуальними рабнями в японських збройних силах. Це як і раніше

ускладнює відносини Японії з іншими державами, насамперед з Китайською Народною Республікою і Республікою Корея.

Автори «післявоєнної історії японської дипломатії», випущеної в Токіо в 1983 р, підкреслювали: «Багато японців розглядали розгром своєї держави у Другій світовій війні як поразку в боях з Америкою, але не як крах агресивної політики щодо народів Східної Азії». [8, с. 35]

Філософ Т. Такахасі писав, що з 1945 р. до початку 1970-х рр. проблема відповідальності за війни трактувалася в Японії головним чином як відповідальність за нерозсудливо розпочату і бездарно програну війну проти США і їх союзників. Лише після нормалізації японсько-китайських відносин в 1972 р японське суспільство стало сприймати війну проти Китаю як агресію, продовженням якої стала війна проти Америки. Що ж стосується колоніального панування Японії в Кореї і Тайваню, то вчений підкреслював: «Не можна заперечувати, що далеко не всі японці володіли історичною свідомістю, яка дозволяла їм бачити проблему в нерозривному зв'язку між війнами і колоніальним пануванням». [8, с. 37]

Заперечення відповідальності Японії за ведення загарбницьких воєн в деякій мірі поширене в наукових і журналістських колах країни. Так, професор Університету Мейсей, доктор літератури Коборі Кейіті, критикуючи тих японських політиків, які визнають провину Японії перед народами інших азіатських держав, писав: «Японські політики не стільки захищають свій народ, скільки виявляють повагу до «почуттям народів сусідніх країн»... Тобто прокляття Токійського процесу зв'язує розумові здібності політиків. Але коли йде війна, страждання і збитки - справа обопільна. Японія теж несла втрати. А на Токійському процесі судді дійшли помилкового висновку про повністю агресивний характер воєн, які вела Японія».

Журналісти Бецумія Данро і Хёдо Нісохаті, автори книги «Розгадуючи загадки Токійського процесу», визнають, що винуватцями подій 18 вересня 1931 року (провокації, використаної як привід для захоплення Маньчжурії японськими військами) були офіцери Квантунської армії Кандзі Ісіхара і Кендзі Доїхара, які організували вибух ділянки залізничного полотна в околицях м. Мукдена. Д. Бецумія і Н. Хёдо також вважають, що за розпочату в грудні 1941 р війну на Тихому океані несуть відповідальність керівники японського військово-морського флоту. Однак повномасштабну війну, яка розгорнулася в 1937 р. між Японією і Китаєм, автори визначають як «агресію Китаю проти Японії», звинувачують в ній керівника Гоміньдану Чан Кайші і запевняють, що на Токійському процесі вироки обвинуваченим були винесені під впливом мотиву «помсти» з боку США і Чан Кайші. [8, с. 37]

Сан-Франциський мирний договір, підписаний Японією, включає ст. 11, згідно з якою Японія визнає вироки Міжнародного Військового Трибуналу для Далекого Сходу і інших союзних судів з військових злочинів. Тому виступи офіційних осіб Японії, ставлять під сумнів справедливість рішень Токійського процесу, в принципі неприпустимі. Однак мали місце і такі випадки. 31 жовтня 2008 року начальник штабу Повітряних сил Самооборони Т. Тамогамі опублікував есе «Чи були японці нацією-агресором?». У ньому стверджувалося, що «просування японських військ в Китай ґрунтувалося на договорах і угодах з китайськими регіональними військовими правителями». втор наполягав на тому, що Японія була «жертвою», втягнутою під час війни з Китаєм за допомогою актів тероризму і провокацій з боку уряду Гоміньдану, яким нібито маніпулював Комінтерн, яка поставила за мету залучити Японію в громадянську війну в Китаї і наблизити перемогу комуністичних сил. Начальник штабу японської військової авіації також підкреслював, що вступ Японії у війну на Тихому

океані було результатом «попадання в тенета, вміло розставлені Сполученими Штатами». Прем'єр-міністр Японії Т. Асо розцінив вчинок Т. Тамогами як такий, що «не відповідає його положенню». 3 листопада 2008 р воєначальник був відправлений у відставку. [29]

Але можна констатувати, що японські вчені, які представляють основну течію історичної науки, поділяють думку про відповідальність японського милітаризму за агресивні війни і колоніальне правління. У 2006 р була сформована об'єднана група китайських і японських учених для проведення спільних історичних досліджень. 31 січня 2010 року вона опублікувала доповідь, в якій сформулювала підсумки роботи. Незважаючи на деякі розбіжності (наприклад, в оцінці чисельності жертв Нанкінської різанини 1937 г.), вчені двох країн були єдині у висновках про те, що в Нанкіні японська армія здійснювала масові вбивства військовополонених і мирних громадян, а також згвалтування, пограбування і підпали і що японсько-китайська війна 1937-1945 рр. була агресією з боку Японії.

Помітною подією в дискусії, яка ведеться в Японії, з приводу відповідальності за агресивні війни став вихід в 2006 р книги «Від мосту Марко-Поло до Перл-Харбора. Хто несе відповідальність?». Це був результат роботи Комісії по новому вивченню проблем відповідальності за війни, створеної в серпні 2005 р в редакції найбільшої японської газети «Еміурі». Матеріали комісії, присвячені війнам «Епохи Сьова» (в японській системі літочислення період з 25 грудня 1926 р до 7 січня 1989 року, коли країною правив імператор Хірохіто), публікувалися в «Еміурі» протягом року. На їх основі були підготовлені дві книги японською мовою і монографія англійською. [8, с. 42]

Аналізуючи Маньчжурський інцидент, журналісти «Еміурі» покладають головну провину на кількох офіцерів Квантунської армії, які

влаштували 18 вересня 1931 р. вибух залізничного полотна в околицях міста Мукдена. Що стосується уряду, очолюваного прем'єр-міністром Р. Вакацукі, то воно нібито спочатку мало намір врегулювати інцидент і не допустити операцій Квантунської армії по захопленню Маньчжурії. Але, пишуть автори книги, глава уряду виявив малодушність і не зміг зупинити генералів, які керували вторгненням імператорських військ в маньчжурські провінції.

Втім, в монографії наводиться висловлювання державного секретаря США Г. Стімсона, яке ставить під сумнів висновок про винність в Маньчжурському інциденті виключно японських військових. Коли Стімсон дізнався про бомбардування японськими військами міста Цзіньчжоу в жовтні і листопаді 1931 року, а також про окупацію японцями Ціцікара-столиці провінції Хейлунцзян, - він «переконався, що цивільний уряд Японії не тільки не втратив здатність стримувати армію, але і в деяких важливих аспектах бажав отримати вигоду з дій військових. [8, с. 40]

У книзі зазначається, що завдання Японії у війні проти Китаю були «погано визначені». У листопаді 1938 р урядовий кабінет Ф. Коноє виступив із заявою, в якій сформулював мету військових дій як «створення нового порядку в Східній Азії». «Однак, - пишуть автори, - сьогодні широко визнано, що ця заява уряду Ф. Коноє представляло собою лише слабо обґрунтоване прикриття, покликане хоч якось виправдати прагнення Японії забезпечити своє політичне і економічне панування в Китаї». [29, с.126-127]

Робота журналістів «Еміурі» справляє глибоке враження масштабністю дослідження і кількістю використаних джерел. У книзі показана активна роль японської воячини в розв'язанні воєн в 30-40-і рр. ХХ ст. Часом можна говорити про явище, позначене японським виразом «гекокудзё» («нижчий пригнічує вищого»), коли підполковники і полковники з власної ініціативи

організовували провокаційні інциденти, а потім змушували генералітет і уряд на повний хід запускати механізм агресії.

Проте було б спрощенням розглядати військових в якості головних дійових осіб, які визначали японську політику агресії. Зовнішня експансія не була самоціллю. Великі концерни «Дзайбацу» були зацікавлені в захопленні зарубіжних ринків і джерел сировини. Але в даній книзі тільки побіжно згадується про економічні інтереси Японії в Китаї та інших країнах Східної Азії та не досліджується роль концернів у визначенні зовнішньої політики країни.

У роботі детально висвітлені страждання і знегоди японців, в той час як жертви і позбавлення народів інших країн позначені коротко, в кілька рядків. Мабуть, це пов'язано з тим, що в даному дослідженні в першу чергу ставиться питання про провину щодо японців, а не про міжнародну відповідальність Японії. Комісія по новому вивченню відповідальності за війни визначала провину саме за поразки в війнах: «... відповідальність політичних і військових лідерів Японії за провали, які означали зраду японців і коштували населенню всередині і за межами країни великих людських жертв і матеріальних втрат ». Але такий підхід виглядає вельми прагматичним, якщо не сказати цинічним: виходить, що агресія була погана не сама по собі, а тому, що не принесла успіх.

З другого півріччя 2014 р. в японській пресі відновилося обговорення з приводу причин і характеру воєн, які вела Японія в 1930-1940-х рр.

У вересневому номері журналу «Тюо корон» за 2014 р опублікована стаття професора Університету Тейкё, доктора юридичних наук Тобе Рёіті «Заради чого боролася Японія?».

Аналізуючи характер маньчжурського інциденту і японсько-китайської війни, Р. Тобе підкреслює: «Не можна заперечувати, що і в першому, і в

другому випадку мова йде про військову агресію Японії. У міжнародному праві відсутнє визначення "агресії", проте з точки зору історії не можна вважати, що агресії не існувало. Якщо судити, виходячи з різних історичних прецедентів, то не виникне сумнівів, що Маньчжурський інцидент і японсько-китайська війна були актами військової агресії ». Далі дослідник стверджує, що у Японії не було готового плану зазначених кампаній (правда, з приводу маньчжурського інциденту Тобе зауважує, що в штабі Квантунської армії все-таки був «план змовників»). «Планів не існувало, але в результаті Японія пішла шляхом агресивних дій-нехтування із застосуванням зброї території і суверенітету Китаю », - пише вчений. [29, с.126-132]

Переходячи до оцінки війни на Тихому океані, Р. Тобе зазначає, що регіони, в які «просувалася» Японія - Французький Індокитай, британські володіння (Малайя, Сінгапур, Бірма), території Голландії (Ост-Індія) і США (Філіппіни), - представляли собою колонії європейських держав і Америки. «Якщо виключити Китай, то Японія здійснила агресію відносно територій, які вже стали об'єктами агресії. Але, звичайно, з цієї причини Японію не можна звільнити від відповідальності за те, що вона розв'язала війну на Тихому океані»- визнає автор. [29, с.133]

У вересні 2014 року в журналі «Бунгей Сьондзі» була опублікована стаття голови правління видавничої групи «Еміурі сімбун» Ватанабе Цунео «Хочу передати прем'єр-міністру С. Абе мій погляд на проблему святилища Ясукуні, заснований на власному досвіді». Автор підкреслює, що відвідування японськими політиками храму Ясукуні, який розглядається за кордоном як символ мілітаризму, викликають протести не тільки в Китаї, РК і КНДР, але і в США.

1 січня 2015 року опубліковано Новорічне послання Імператора Акіхіто. У ньому, зокрема, говориться: «Я вважаю, що при обмірковуванні напрямки подальшого розвитку нашої країни нам важливо використовувати дану можливість вивчити і оволодіти знаннями з історії цієї війни, що почалася з маньчжурського інциденту 1931 р.». В ході першої в новому 2015 р прес-конференції прем'єр-міністр С. Абе підкреслив, що заява його уряду з приводу 70-ї річниці закінчення війни буде складено на основі «колективної мудрості, містити каяття з приводу Другої світової війни, положення про кроки, зроблені Японією після війни в якості миролюбної нації, і про внесок, який Японія має намір зробити в розвиток Азіатсько-Тихоокеанського регіону і світу ». Далі він продовжив: «Я завжди говорив, урядовий кабінет Абе дотримується позиції визнання (дій Японії під час агресії 1931-1945 років) сформульованої усіма попередніми урядами. Більш того, ми будемо і надалі дотримуватися цієї позиції». [27, с.126-133]

Отже, японське бачення цих подій має різне забарвлення. Від цілковитого визнання та каяття за злочини, скоєні в період «воєн Сьова» до перенесення провини на умовне низове офіцерство та різних учасників громадянської війни в Китаї. Прогресивна інтелігенція прагне дійти до щирого примирення з країнами, які стали жертвами японської агресії. З іншого боку представлені точки зору людей, які не сприймають належне злочини Японії в Азії, а намагаються проаналізувати прорахунки та поразки мілітаристської політики, тим самим, певною мірою, виправдовуючи її.

2.2. Міжнародні прояви проблем історичного минулого

Протягом усього післявоєнного періоду проблеми історичного минулого займали помітне місце в міжнародних відносинах післявоєнної Японії з країнами Східної Азії. Особливо гостро вони стали проявляти себе в період після «Холодної війни» на тлі посилення позиціонування Японії в міжнародному співтоваристві як «нормальної країни», тобто держави, що не обтяженого конституційними та іншими обмеженнями на військове будівництво, а також її прагнення взяти на себе роль світового політичного лідера.

Одна з головних претензій країн-сусідів полягає в тому, що Японія не понесла всієї повноти відповідальності за ті злочиння, які вона зробила в період свого імперського минулого. Особливо це стосується періоду Другої світової війни, коли японська військова окупація завдала величезних страждань народам Азії. Проте покарання, накладене Міжнародним військовим трибуналом для Далекого Сходу і декількома трибуналами в інших країнах на керівництво Японії військового часу, торкнулося в основному лише обмеженої групи високопоставлених військових політиків і

бюрократів. Так, Токійський трибунал виніс звинувачувальні вироби лише щодо 25 осіб, з яких сім осіб, включаючи двох колишніх прем'єр-міністрів, були повішені. Від будь-якої відповідальності був повністю звільнений японський імператор, який був главою держави у воєнний період.

Практично всі засуджені особи, засуджені до тюремного термінуу, до кінця 1950-х рр. були амністовані. В кінці 1970-х рр. Х. Тодзє і 13 інших військових злочинців класу А були таємно внесені в канонізовані списки японців, загиблих за батьківщину на полях битв, які зберігаються в синтоїстському храмі Ясукуні. Більшість великих японських політичних діячів післявоєнного періоду не просто починали кар'єру, але і займали високі посади в державному апараті або лояльних мілітаристському режиму політичні партії Японії військового часу. Серед них, наприклад, можна назвати післявоєнних прем'єр-міністрів Японії С. Йосіда, І. Хатояма, Н. Кісі. [26]

Проте суперечності у відносинах між Японією і Китаєм та між Японією і Республікою Корея почались лише в кінці 20-го століття, що було політично обумовлено.

Так, в комуністичному Китаї в 1950 - 1960-ті рр. критика Японії і навіть нагадування про понесені китайським народом страждання вважалися «нетактовними». Свою роль відіграло небажання зайвий раз дратувати Токіо: мета Комуністичної партії Китаю полягала в тому, щоб вирватися з дипломатичної ізоляції і отримати дипломатичне визнання західних країн, і в тому числі Японії. Крім того, в офіційній китайській історіографії японська воячина була аж ніяк не найнебезпечнішим ворогом - набагато страшнішим противником вважався режим Чан Кайші.

Врешті решт, в рамках комуністичної ідеології превалювало уявлення про необхідність поділу відповідальності народу і влади: японський народ,

відповідно до цього погляду, сам був жертвою відносної нечисленної кліки мілітаристів, а звинувачувати в злочинах весь народ не можна було. Мао Цзедун і Чжоу Еньлай заявили, що «за агресію Японії повинен нести відповідальність обмежене коло мілітаристів, а зовсім не японський народ».

[27]

Аж до початку 1970-х рр. не зазнала, на офіційному рівні, серйозної критики Японія за своє військове минуле і з боку Південної Кореї. Коли в 1965 р. постало питання про відновлення дипломатичних відносин, південнокорейська сторона охоче погодилася на укладення секретної угоди про надання «фінансової допомоги» об'ємом близько 500 млн. дол., які позиціонувалися саме як допомога, а не репарації. Багато в чому це було зроблено за наполяганням японської сторони, яка не бажала загострювати увагу на своїй відповідальності, однак не можна забувати і про те, що тодішній південнокорейський диктатор Пак Чжон Хі в своїх рішеннях мав більше можливостей, ніж з початком демократичного часу, приймати рішення одноосібно, виходячи з власних уявлень про політичну доцільність. Доречно зазначити, що наданий тоді Токіо пакет фінансової допомоги Сеулу дозволив провести модернізацію інфраструктури і по суті став одним з факторів корейського економічного дива. Разом з тим, з точки зору громадської думки демократичної Південної Кореї, Пак Чжон Хі зробив зраду, згодившись на принизливу угоду з японцями. [38]

В середині 1982 року між Японією, з одного боку, та Південною Кореєю, Китайською Народною Республікою та Тайванем розгорівся новий дипломатичний конфлікт. Двадцять шостого червня 1982 японські мас-медіа повідомили про те, що в ході затвердження підручника з історії для повних середніх шкіл («Світова історія» видавництва «Дзіккьо сьуппан») формулювання «агресія в Північному Китаї» була замінена на «просування».

За кілька тижнів до цієї новини - з 31 травня по 5 червня - в Японії побував з візитом Чжао Цзяян, який пообіцяв подальший розвиток японсько-китайських зв'язків. Більш того, проблема була підхоплена якраз тоді, коли обговорювалося запит Китаю на отримання нових позик в розмірі 91 млрд 400 млн ієн.

На сьогоднішній день відомо, що повідомлення засобів масової інформації були помилкові. У прес-клубі при Міністерстві освіти, науки і культури кореспондент телеканалу «Ніппон теребі», який займався висвітленням роботи видавництва «Дзіккьо сюппан», помилково повідомив про нібито місці факт затвердження такого формулювання, а інші ЗМІ просто підхопили цю новину.

Якщо спочатку, в кінці червня, в Китаї газета «Женьмінь жибао» та інші ЗМІ лише коротко поінформували про полеміку, яка ведеться в Японії, то приблизно 20 липня в китайських мас-медіа вже розгорнулася кампанія в зв'язку з «фальсифікацією в підручниках історії», а 26 липня уряд Китаю заявило Японії свій офіційний протест. Китайська сторона засуджувала японські «спроби обілити мілітаризм», а потім підняла градус критики ще вище, заговоривши про «відродження мілітаризму». П'ятнадцятого серпня (дата поразки Японії в Другій світовій війні) Газета «Женьмінь жибао» опублікувала передовицю під заголовком «Не забувати минуле, а витягувати уроки». Слід зазначити, що газета обмежилася критикою «окремих мілітаристів».

Великі протести відбулися і в Південній Кореї, а також на Тайвані. У Південній Кореї, хоча в цій країні і усвідомлюють необхідність співпраці з Японією в сфері забезпечення безпеки, проблема підручників 1982 року послужила приводом для перегляду ставлення до періоду колоніального правління Японії, стало помітно громадський рух за збереження пам'яті про

ці часи. Це рух отримало подальший розвиток в процесі поступового переходу від авторитаризму до демократії, який відбувався в країні в 1980-і роки.

Вісімнадцятого вересня 1982 року Ден Сяопін сказав завдав візит до Китаю Кім Ір Сену: «Що відбувається останнім часом перегляд підручників в Японії, фальсифікація історії є для нас приводом ще раз пильно поглянути на свою історію і просвітити наші народи. Нинішні події - урок не тільки для народу Китаю, але і для народу Японії. Я вважаю, що це навіть добре ». («Хроніки Ден Сяопіна (1975-1997 рр.)» Центру досліджень документальних джерел КПК, вид-во «Тюо Бункен», 2009) Проте, 26 вересня Ден Сяопін дав зрозуміти, що розраховує на економічну допомогу з боку Японії, заявивши який перебував з візитом в Китаї прем'єр-міністру Судзукі Дзенко: «у сфері економічного співробітництва ми бажаємо робити ще більше». [46, р. 234-235]

Двадцять четвертого листопада в своєму виступі міністр освіти, науки і культури Японії Огава Хейдзі повідомив про введення в Стандарти затвердження навчальних видань так званого «пункту про найближчих сусідів», що говорить: «У підході до загальних подій новітньої історії з країнами-близькими сусідами в Азії має бути проявлено належну увагу з тим, щоб події розглядалися з позиції міжнародного взаєморозуміння і згоди ». Тим самим була продемонстрована офіційна позиція уряду Японії з даного питання. [27]

У міжнародно-політичному плані проблема історичної пам'яті нерідко виявляла себе протягом усього післявоєнного періоду в питанні про офіційні вибачення. Японія прагнула до того, щоб питання про вибачення, причому не тільки по відношенню до періоду Другої світової війни, але і більш раннього часу, включаючи період другої половини XIX століття, коли Японія

проводила експансіоністську політику на Корейському півострові, не перебувало у відносинах з східноазіатськими сусідами в центрі політичного порядку денного.

У 1993 році Японія визнала державну роль у програмі воєнного часу, яка в основному стала жертвою китайських та корейських жінок. Пізніше уряд Японії створив фонд, який збирав приватні пожертви та пропонував виплати приблизно 20 000 доларів 285 жінкам. Але нещодавно японські чиновники, включаючи прем'єр-міністра Сіндзо Абе, заперечували, що існують докази того, що уряд чи військові брали безпосередню участь у забезпеченні жінок. Пізніше він вибачився за страждання жінок і сказав, що підтримує заяву 1993 року. [38]

Проблема визнання Японією злочинів періоду «воєн Сьова» використовується і на внутрішньополітичній арені. Ліві критикують уряд за розмитість трактування при офіційних вибаченнях, тоді як праві піддають сумніву потребу вибачатись. Один з яскравих епізодів, який демонструє актуальність історичних проблем, не лише в Японії, а в тихоокеанському регіоні в цілому, дебати в Парламенті Японії 2007 року. «Під час дебатів у парламенті, під напруженим допитом депутата від опозиції, пан Сіндзо Абе (прем'єр-міністр Японії) відмовився відкликати нещодавню заяву, в якій він заявив, що немає доказів того, що військові примусово завербували жінок для роботи в публічних будинках, створених по всій Азії. На пана Абе чинився тиск з боку правої бази з метою перегляду або відхилення заяви 1993 року. Водночас його відмова від примусу викликала обурення в Азії та США». [45]

Тим часом Китай в своїх відносинах з Японією періодично віддавав пріоритет питання про вибачення, надаючи йому особливого значення. В рамках китаєцентриської васально-підданої системи зовнішній прояв

церемоніалу виявляється істотно більш важливим, ніж змістовна сторона цих відносин. Як зазначав російський дослідник Г. Ф. Кунадзе, величезне значення має не тільки факт вибачення, але і місце і час, обраний для його вираження, форма, в яку воно прибраний, манера, в якій воно прийнято. Характерною в цьому сенсі була позиція Китаю в 1972 р на переговорах в Пекіні по відновленню відносин. Китай тоді зажадав від японської боку однозначного покаяння за військове минуле. Тим часом обрана японським прем'єр-міністром К. Танака форма вибачення, виражена у фразі «Вибачте за завданні клопоти», трохи не зірвала переговори, викликавши різке неприйняття і навіть гнів з боку який представляв Китай Чжоу Еньлай. Лише Мао Цзедун зміг «примирити» двох прем'єрів, закликавши їх «дивитися в майбутнє і не озиратися назад». [18, с. 170-175]

З початку 1980-х рр. японські керівники понад десять разів висловлювали в різних формах і по різних випадках вибачення на адресу азійських народів. Особливо актуальність проблеми вибачень зросла з початком 1990-х рр., Коли Японія поставила перед собою завдання істотно підвищити свою глобальну політичну роль, для вирішення якої потрібно було заручитися підтримкою азійських країн (Японія позиціонувала себе як представника Азії у Великій вісімці, в ООН та інших міжнародних форматах). відразу кілька японських прем'єр-міністрів виступили із заявами, що засуджують мілітаристське минуле країни. Так, М. Хосокава (прем'єр-міністр з 9. 08. 1993 по 28. 04. 1994 р.) в своїй промові 15 серпня 1993 на щорічній церемонії, присвяченій закінченню Другої світової війни, визнав, що війна, яку вела тоді Японії, була агресивною. Це було перше за всю післявоєнну історію визнання подібного роду - раніше японські офіційні особи воліли взагалі не використовувати термін «агресія».

Тим часом для багатьох країн Азії, і перш за все для Китаю і Південної Кореї, питання про вибачення стало додатковою можливістю політичного шантажу Японії з метою виторгувати у неї певні поступки в інших областях. Свою роль відіграють і економічні причини, а саме - більш низький у порівнянні з Японією економічний статус. Усвідомлення того, що в разі, якщо публічні висловлювання японських офіційних осіб з питань історичного минулого будуть містити образливий для них сенс, ці країни не зможуть дати адекватного відповіді (наприклад, застосувавши до Японії ефективні економічні санкції), на думку японського дослідника Я. Онума, спонукало їх таїти в собі певну незадоволеність навіть в тих випадках, коли японська сторона підтверджувала своє каяття. [46, р. 380-384]

Завдання боротьби з «привидами минулого», особливо що стосуються подій Другої світової війни, міцно закріпилася в списку зовнішньополітичних пріоритетів Токіо. Однією з головних завдань оонівської дипломатії Токіо стало усунення з Статуту ООН «несправедливого» тезису про «ворожі держави». Негативно реагує Японія на спроби залучити міжнародну увагу до різних подій Тихоокеанської війни, в яких японський мілітаристський режим постає в непривабливому світлі. Наприклад, вкрай нервово реагували в Токіо на рішення Росії про встановлення пам'ятної дати закінчення Другої світової війни, на інформацію про плани Росії провести спільно з Китаєм святкування ювілею закінчення Другої світової війни тощо. [2, с. 21-33]

Особливо чітко цей аспект зовнішньополітичного курсу позначився після приходу до влади в грудні 2012 р другого кабінету Абе. Одним з основних тез, висунутих С. Абе в період передвиборної боротьби, було гасло «покінчити з післявоєнним режимом», тобто всіма законодавчими та іншими

обмеженнями, що визначав в післявоєнний період пацифістський статус Японії. [18, с. 200-207]

Багато в чому через неврегульованість проблем історичного минулого дипломатичні, економічні, культурні та інші контакти Японії з Китаєм, Республікою Корея і багатьма країнами Південно-Східної Азії продовжують розвиватися з великими труднощами. Однак не можна заперечувати і те, що тема історичного минулого використовується Китаєм і Південною Кореєю в інтересах власної політичної вигоди.

Проблеми історичного минулого в доступному для огляду майбутньому будуть продовжувати визначати загальну напружену атмосферу міжнародних відносин на Далекому Сході. Незважаючи на поступову зміну поколінь, яка, здавалося б, повинна тільки послаблювати «історичну пам'ять», можна очікувати, що з плином часу ступінь актуальності цих проблем знижуватися не буде. Головна причина цього полягає в тому, що проблеми минулого в принципі не можуть бути вирішені шляхом дипломатичних переговорів між країнами, оскільки на під загрозою стоять питання національної ідентичності, національної гордості і національної гідності. Ця обставина неминуче буде вносити корективи в розвиток політичної і навіть військово-стратегічної обстановки в регіоні, перешкоджаючи формуванню ефективних багатосторонніх механізмів забезпечення міжнародної безпеки.

3. Історія та проблеми святилища Ясукуні

Традиція вшанування пам'яті полеглих на війні в Японії сходиться до шанування солдат, які загинули в цивільних заворушеннях до і після реставрації Мейдзі в 1868р., Коли сили, що підтримують сьогунат Токугава, безуспішно боролися з прихильниками відновлення імператорської влади. Таким чином, ті, хто загинув на боці імператора до реставрації Мейдзі, вважаються загиблими за виконання волі Імператора. А загиблим у громадянській війні Босін (війна за відновлення імператорської влади 1868-1869 р.), яка тривала півтора року після того, як в січні 1868 року було сформовано новий Імперський уряд, був привласнений статус «вірних васалів», які склали голови за свого господаря. Як ми бачимо, ні в першому,

ні в другому випадку шанування не було пов'язано з поняттям «батьківщини», властивим національним державам. Згодом саме це стало основною суперечністю в питанні вшанування полеглих в Японії.

Вперше шанування вірних васалів починається з проведення в 1868 р обряду сьоконсай - шанування загиблих в інциденті біля воріт Кіммон (Одна зі спроб відновлення влади імператорів, яка сталася в імператорському палаці в Кіото 19 липня 1864 г. Також її називають «інцидентом біля воріт Хамагурі») і битві при Тоба-Фусімі (Перша битва війни Босін, що відбулася 27-30 січня 1868 р.) воїнів п'яти феодальних князівств - Сацума, Тесю і ін. І зведення в Токіо в 1869 р святилища Сьоконся, згодом перейменованого в Ясукуні і став центром формування культу шанування душ вірних васалів імператора. Що ж стосується шанування вірних васалів в князівствах, то воно сформувалося після сьоконся з установою святилищ Ямагуті-сьоконся в Тесю, Ісатама-рейся в Сацума, Сьоконсі в Інсю (Тотторі), Мікуса-рейся в Гейсі (Хіросіма) і сейто в Оварі. З цих святилищ, де шанували солдатів різних князівств, що зараховували себе до урядовим військам, які воювали за повалення сьогунату, і була створена система шанування душ вірних васалів з Ясукуні в якості центрального святилища культу. Це був культ шанування воїнів, загиблих за імператора і імперію, але ці воїни ще не сприймалися як символ, який об'єднує країну. Такий характер цього культу ясно видно за результатами першої заморської військової експедиції нової Японії - походу на Тайвань 1874 року. З 3658 солдатів і більш ніж 500 осіб допоміжного персоналу, які брали участь в поході, загинуло і померло 538 осіб, тобто близько 13%. В токійському Сьоконся об'єктами шанування стали лише 12 осіб, які взяли смерть в бою, або 2,2% всіх втрат. Тобто навіть при здійсненні державної військової операції проти зовнішніх сил ті, хто віддали своє життя, ще не підлягали неодмінною сакралізації як «полегли за вітчизну». За часів

імперії основним внутрішнім протиріччям культу загиблих було те, що в основу був покладений культ шанування вірних васалів. Пропуск, що з'явився на загальнодержавному рівні, був заповнений місцевими культурами шанування загиблих у війнах. [26]

Імперський релігійний культ полеглих з центром в святилище Ясукуні, в якому імператор і міністри армії і флоту шанували полеглих, приймає остаточну форму в 1887 році. Якщо раніше списки героїв, почитавшихся в Ясукуні, подавалися від імені головного міністра (дайдзьо-дайдзін), то з установою нової системи шанування в Ясукуні списки стали подавати міністри армії і флоту. Тобто, після цієї реформи системи право на публікацію списків (право відбору кандидатів на шанування в Ясукуні) від цивільного уряду перейшло до військових, і з цього часу з'являється нове протиріччя - проблема відмови в шануванні жителям Тайваню. Імперський культ шанування полеглих ґрунтувався на принципі шанування вірних васалів, рішення про обожнення яких приймалися відповідно до волі імператора. Імперська Японія виходила з принципу об'єднання країн і народів під керівництвом японського імператора, в зв'язку з чим проводилася політика прирівнювання жителів завойованих територій до жителів метрополії. Тому в Японії не існувало солдат з «колоній». Вперше в списки полеглих, яких шанують в святилище Ясукуні, були внесені жителі Окінави під час війни з Цінською імперією (1894-95), айну з Хоккайдо - в ході російсько-японської війни (1904-05). Корейці, загиблі на військовій службі в 1914-1920 роки, були внесені в списки Ясукуні в 1926 році. [30] Таким чином, ні з питання участі у військовій службі, ні щодо можливості потрапити в списки Ясукуні не було національних обмежень. За одним винятком - жителі Тайваню. Ніякого законного регулювання внесення полеглих в списки Ясукуні в імперській Японії не існувало. Тут і з'являється

проблема дискримінації тайванців в культурі Ясукуні. Спочатку ні аборигени Тайваню, ні ханьці, що жили там, не бажали японського панування і не вітали його. Після переходу острова до Японії по Сімоносекському договору 1895 року і ті, і інші запекло пручалися, що призвело до військових дій із завоювання Тайваню. Та й після цього загони повстанців, що існували з часів Цінської колонізації Тайваню, порушували громадський спокій, а тайванські аборигени створювали свої військові формування. За час приборкання заколотів і проведення каральних заходів загинуло безліч поліцейських і членів загонів самооборони. У 1908 році японська адміністрація Тайваню направила пропозицію про внесення до списків Ясукуні поліцейських, які загинули під час приборкання бунтівників і аборигенів, однак цей запит зустрів сильне неприйняття в Міністерстві армії і не був затверджений. [26]

Оскільки це питання піднімало саму суть колоніальної політики, генерал-губернатор Тайваню з наполегливістю і завзятістю переконував військове міністерство, поки через два роки воно не погодилося задовольнити запит, але з умовою виключити зі списків аборигенів, які входили в загони самооборони. Генерал-губернаторство тут же початок оформляти списки кандидатів на шанування в Ясукуні, і в березні 1911 року запит був затверджений міністром армії і поданий імператору, але від міністра двору надійшло повідомлення, що імператор відмовився і не став стверджувати внесення тайванців в списки Ясукуні. На цьому прикладі стало ясно видно, що право відбирати кандидатури на шанування в Ясукуні належить виключно імператору. Ніхто не може бути внесений до списків святилища проти волі імператора, а якби так сталося, то святилище б втратило свій особливий статус. [30]

Хоча генерал-губернаторства Тайваню і не вдалося внести тайванців в списки Ясукуні, але воно не могло і пустити ситуацію на самоплив. Тому в

1928 році загиблих тайванців вшанували як людей, які віддали свої життя за батьківщину, і в якості установи, де б віддавали почесні «богам, які охороняли країну», було споруджено святилище Кенко. В цьому святилищі шанувалися як загиблі на полі бою, починаючи з 28 року Мейдзі (1895), так і інші, прирівняні до них, включаючи персонал, безпосередньо не здійснював військових дій. У святилище шануються 16805 божеств, з яких 3339 ханьців (19,9%) і 281 абориген (1,7%). Таким чином, існував культ шанування загиблих, відмінний від загальноімперського. Однак внаслідок того, що мілітаристська Японія в її фашистський період розв'язала масштабну війну з Китаєм, армія стала набирати велику кількість тайванців, і їх все більше гинуло в військових діях на материку. Продовження дискримінації ставало все більш складним. Крім того, в Кореї і на Тайвані була введена система особливих добровольчих загонів, і неможливо стало відмовляти тайванцям в тому, що було дозволено корейцям; в 1942 році на Тайвані було побудовано святилище Гококу, де шанувалися «божества, що охороняють країну» вже в якості божеств святилища Ясукуні. Само собою, це було зроблено частково і для збільшення військового набору на Тайвані. Слідом за цим, в жовтні наступного року 19 тайваньських ханьців були внесені в списки божеств, шанованих в Ясукуні. Так з'являється подвійна система шанування полеглих - їх шанували в святилищах Кенко і Гококу, і імперський культ шанування полеглих ще більш ускладнився. Тут з'являється нове велике протиріччя. Якщо раніше списки загиблих, обраних для шанування в Ясукуні, публікувалися в «Урядовому віснику» для надання їм статусу «душ героїв, загиблих за батьківщину», то після битви біля атолу Мідуей (Морська битва між Японією і США в червні 1942 року, що стало поворотним моментом Тихоокеанської війни. Втрати японської сторони склали близько 2500 чоловік.) під час внесення полеглих в списки божеств Ясукуні в квітні 1944

року їх не публікували - ймовірно, командування хотіло піти від відповідальності за поразку і не бажало оприлюднювати дані про його масштабах. Після цього внесення в списки ховалося від народу і відбувалося без публікації. Після війни данину пам'яті загиблим віддають просто як «героям, шанованим в Ясукуні». [26]

Особливість післявоєнного шанування полеглих пов'язана з різкою зміною системи цінностей японців і їх відношення до війни, поразка в якій залишило їм випалену землю і численні втрати серед близьких. Полягає вона в тому, що під впливом каяття у війні і її неприйняття, прагнення до миру і післявоєнного пацифізму стали створюватися нові державні установи в пам'ять і загиблих, проводилися церемонії вшанування всіх загиблих, включаючи і жертви серед мирного населення. Першим державним цвинтарем жертв війни стало засноване в 1959 р. Державне кладовищі загиблих у війні за кордоном Тідорігафуті. Це також єдиний державний заклад загальнонаціонального рівня, що проводить церемонії вшанування пам'яті загиблих. Крім цього існує кладовище жертв війни на Окінаві, Меморіальні зали світу пам'яті жертв атомного бомбардування Хіросіми, Нагасакі, за кордоном, в різних місцях військових дій, а також місцях, пов'язаних з долею полонених японців. Зведені монументи в пам'ять про жертви війни.

Крім того, різні організації місцевого самоврядування створювали установи, де шанувалася пам'ять жертв війни. Це Меморіальний музей миру в Хіросімі, Токійське кладовищі загиблих на війні, Токійський зал пам'яті. Безліч громадських організацій створили Монумент пам'яті загиблих від бомбардувань в Тихоокеанської війні, Меморіальний зал світу пам'яті переселенців в Маньчжурії та Монголії, Зал світу Тиран в пам'ять загиблих із загонів спеціального призначення токкотай, Зал пам'яті кайтен (Токкотай -

загони пілотів-смертників, які здійснювали самогубні рейди на судна противника. Кайтен - пілоти-смертники, які керували торпедами.). З релігійних організацій, крім Ясукуні, святилищ «божеств, які охороняють країну», можна назвати Ніхон тюрейден, Японський павільйон вірних храму Дзенкодзі в Нагано і всі інші буддійські установи, де шанують пам'ять загиблих буддистів. Після війни стали проводитися церемонії в пам'ять про всіх жертв війни, включаючи звичайних громадян, і найбільш яскравим прикладом є Церемонія пам'яті жертв війни загальнонаціонального рівня, яку проводить уряд щорічно 15 серпня, в день закінчення війни. В ході цієї церемонії шанують пам'ять всіх загиблих починаючи з військових дій в Китаї в 1937 році, більш ранні жертви воєн імперської Японії в ній не згадуються. Шанування загиблих в інших війнах залишено на місцеві громади, організації родичів загиблих, інтернованих, товаришів по службі, переселенців та ін. Багато з обрядів шанування пам'яті загиблих проводять в традиційних для японської культури формах. Таким чином, в Японії особливість шанування пам'яті полеглих під час воєн полягає в тому, що воно почалося з вшанування душ вірних васалів, і тому виникли два шари культу шанування полеглих - центральний і місцеві, ідеологічно відмінні від центрального (загальнонаціонального). Ці два різновиди культів співіснували, не заважаючи один одному і взаємно доповнюючи одна одну. При цьому можна сказати, що обидві вони з'явилися із загальної японської культурної традиції.

[30]

Проте значну проблема святилища Ясукуні має міжнародне відображення, пов'язане з візитами офіційних осіб. Вперше після перетворення в релігійну організацію святилище Ясукуні політики відвідали 18 жовтня 1951 року народження, коли тодішній прем'єр-міністр Йосіда Сігеру, члени його кабінету, спікер Палати представників і президент Палати

радників зробили офіційне поклоніння божествам святилища під час одного з щорічних заходів святилища, Сюкі-рейтайсай , і це було перше офіційне відвідування з моменту закінчення війни. Втім, в 1955 році уряд визначив свою позицію з цього питання, вказавши, що «відвідування святилища Ясукуні прем'єр-міністром, іншими міністрами, складовими уряд, в їх офіційні повноваження представляють проблему в зв'язку з пунктом 3 статті 20 Конституції» [26]. Що ж стосується самої конституціональну таких відвідувань, то було зазначено, що прийняти однозначне рішення про відповідність або невідповідність їх Конституції неможливо, як не можна і заперечувати можливості протиріччя Конституції. Тому, з огляду на непростий характер проблеми, уряд займає обачливу позицію і послідовно рекомендує міністрам утриматися від відвідування святилища Ясукуні в своєму свої офіційні повноваження. І все ж, незважаючи на це, згодом неодноразово проводилися як приватні, так і офіційні відвідування святилища прем'єр-міністрами і членами кабінету.

Проблема полягає в шануванні засуджених Токійським судом злочинців категорії «А». Такими вважаються засуджені Міжнародним військовим трибуналом для Далекого Сходу (Токійським судом) за звинуваченням в Злочини проти світу на підставі параграфу 6 Потсдамської декларації. 17 жовтня 1978 року в списки божеств Ясукуні в якості «мучеників ери Сева» були внесені імена 14 осіб, засуджених Токійським судом до смертної кари або довічного ув'язнення, серед яких були Годзьо Хідекі (генерал армії, прем'єр-міністр в 1941-1944 рр.) , Хіроta Коки (колишній міністр закордонних справ і прем'єр-міністр), Хіранума Кіітіро (колишній прем'єр-міністр, голова Таємної ради). З них кілька людей, в тому числі Хіроta Коки, були цивільними і не загинули у воєнний час, їх внесли в списки як виняток. Включення в списки Ясукуні військових злочинців

категорії «А» проходило в складних обставинах. Після війни більше 2 мільйонів загиблих ще не потрапили в списки святилища, і родичі загиблих висловлювали бажання внести їх до списків. Однак Ясукуні як релігійна організація не могла робити це на свій розсуд, і коли в 1956 році департамент соціального захисту Міністерства охорони здоров'я, праці і добробуту розіслав повідомлення про призначення допомоги на підставі «Закону про допомогу сім'ям загиблих» і «Закону про пенсії державних службовців», почався процес внесення до списків Ясукуні тих загиблих, яких стосувалися ці закони. Внесення до списків Ясукуні військових злочинців почалося в 1959 році з злочинців категорій «В» і «С», а рішення про злочинців категорії «А» було прийнято на початку 1970 року на зборах впливових представників віруючих. Побоюючись громадської реакції, внесення їх до списків відкладалося до 1978 року, а сповістили про це в наступному році. [7]

І навіть внесення в списки Ясукуні злочинців категорії «А» не втримало членів урядів ЛДПЯ від відвідувань святилища. Фукуда Такео (прем'єр-міністр в 1976-1978) відвідав Ясукуні один раз, Охіро Масаесі (1978-1980) - тричі, Судзукі Дзенко (1980-1982) - дев'ять разів, Ясухіро Накасоне (1982-1987) - десять разів, Хасімото Рютаро (1996-1998) - один раз, Коїдзумі Дзюнітіро (2001-2006) - шість разів. Прем'єр-міністр Абе Сіндзо відвідав святилище в серпні 2014 року. Фукуда Такео відвідував святилище на наступний день після внесення в списки злочинців категорії «А», і він стверджував, що не знав про це. Міядзава Кііті, прем'єр-міністр в 1991-1993 роках, ніколи не повідомляв про те, чи відвідував він святилище під час виконання обов'язків глави уряду. Імператор Сева (Хірохіто) відвідував святилище вісім разів, в 1945, 1952, 1954, 1957, 1959, 1965, 1969, 1975 роках. Відвідування 21 листопада 1975 року стало останнім, і про причини припинення відвідувань імператором святилища припускають, що воно було

викликано його невдоволенням фактом внесення в списки злочинців категорії «А». [7]

1985 рік був особливо значущим, на нього припала 80-я річниця російсько-японської війни і 40-річчя закінчення Другої світової війни. Відвідування святилища Ясукуні прем'єр-міністром Накасоне 22 квітня 1985 роки не викликало особливої реакції, але перед наступним його відвідуванням святилища 15 серпня, в день закінчення війни в Японії, 7 серпня газета «Асахі сімбун» зробила спеціальний випуск, а 14 серпня уряд Китаю вперше висловило стурбованість у зв'язку з цим. Незважаючи на це, Накасоне все ж відвідав Ясукуні 15 серпня разом з 17 членами його кабінету. Чи не здійснюючи поклоніння по синтоїстському обряду (два поклону, два хлопки, уклін), він обмежився поклоном в святилище і підніс квіти, куплені за державний кошт. Накасоне, який проводив курс адміністративно-фінансових реформ «підбиття підсумків післявоєнного періоду», прагнув створити форму офіційних відвідувань святилища, яка б не суперечила Конституції. Фудзіно Такао, що був тоді головним секретарем уряду, в 1984 році організував роботу приватного дорадчого органу «Консультативна рада з проблеми відвідувань святилища Ясукуні членами уряду», який 9 серпня 1985 опублікував пояснення, що обґрунтовують можливість офіційних відвідувань святилища. 14 серпня Фудзіно опублікував заяву, в якій йшлося, що відвідування прем'єр-міністром Накасоне святилища Ясукуні в своєму свої офіційні повноваження не підпадає під змішання релігійної та політичної діяльності, яке заборонено Конституцією, оскільки він не буде здійснювати релігійні ритуали, і громадські кошти будуть виділені на підношення квітами, а не на традиційні синтоїстские підношення богам. [30]

Нові проблеми, пов'язані з Ясукуні, підняв Коїдзумі Дзюнітіро, який став прем'єр-міністром в 2001 році. У квітні 2001 року, під час виборів глави

ЛДПЯ, він заявляв, що 15 серпня відвідає Ясукуні, як би його не критикували. Однак, у зв'язку з протидією з боку Китаю і Кореї, він вперше після вступу на посаду прем'єр-міністра зробив відвідування 13 серпня, тим самим порушивши передвиборчу обіцянку. Це викликало критику всередині країни - стали говорити, що його слова були сказані тільки для перемоги на виборах. У зв'язку з відвідуванням святилища прем'єр Коїдзумі заявив: «У минулому був період, коли наша країна вела помилкову політику щодо сусідніх азіатських країн, здійснюючи колоніальне управління і агресію, і заподіявши незліченні біди і страждання». Він також сказав: «Ми щиро визнаємо ці прикрі діяння, скоєні в минулому нашою країною, і щодо жертв війни, глибоко усвідомлюючи провину, хочемо висловити почуття глибокого каяття». При цьому через п'ять років після цього, перед своєю відставкою прем'єр Коїдзумі рано вранці 15 серпня 2006 роки завітав на Ясукуні. Відвідування Ясукуні прем'єр-міністром в цей день відбулося вперше за 21 рік, коли святилище відвідував прем'єр Накасоне, а для Коїдзумі це було шість відвідування в якості прем'єр-міністра. Одягнений в офіційний фрак, він увійшов в святилище і обмежився поклоном, не здійснюючи синтоїстського поклоніння божествам. З моменту перетворення Ясукуні в релігійну організацію в тому році виповнилося 60 років. [25, с. 441-442]

Китай і Корея були обурені цим відвідуванням. МЗС КНР зробив заяву, в якій йшлося, що ці відвідини «ображає почуття народів країн, що постраждали від війни, розв'язаної японськими мілітаристами, і підриває основи китайсько-японських політичних відносин». Корейська МЗС також опублікував заяву, в якій висловлювалося «глибоке розчарування і обурення». [4, с. 70-74]

Абе Сіндзо під час першого приходу до влади в якості прем'єра з власних коштів зробив традиційне синтоїстське підношення деревом сакакі

за 50 000 ієн. Про це стало відомо в травні, коли була зроблена фотографія дерева в горщику з написом «Абе Сіндзо, прем'єр-міністр», що стояв поруч зі святилищем. З цього приводу сам прем'єр неодноразово говорив, що він не збирається давати коментарі щодо того, чи здійснював він підношення в святилище, або не здійснював. Також він сказав, що не збирається оповіщати про свої плани відвідувань, або відповідати на питання про те, чи відвідував він святилище чи ні. З іншого боку, під час приходу до влади Демократичної партії (2009-2012 рр.) Прем'єр-міністри не відвідували Ясукуні, але в 2012 році двоє членів кабінету Ноди, Мацубара Дзин, який очолював Комітет громадської безпеки, і міністр транспорту Хата Юїтіро, відвідали святилище 15 серпня 2012 року

Висновки

В результаті нашого дослідження ми проаналізували розвиток паназіатської концепції японської політики. Основну мотивацію, якою керувалась японська пропаганда, виправдовуючи агресивну політику Японської імперії та суперництво в міжнародній політиці, причиною якого вона стала.

Японська політика в цьому регіоні має різні, іноді радикально суперечливі, результати. В наслідок японської агресії з 1931 по 1945 рік лише в Китаї було вбито більше 10 мільйонів людей (солдат, мирних жителів; в боротьбі з Японією, в наслідок громадянської війни, підтримуваної нею, та

через нелюдські злочини японської армії на території країни. Столиця Філіппін – Маніла, була піддана знищенню та жахливій різанині, безліч людей на окупованих територіях використовувалась окупаційною владою в якості рабів на стратегічних та військових будівництвах. Проте, як в Китаї, так і в Філіппінах існували потужні прояпонські рухи, багато представників інтелігенції співчувало ідеї «спільного процвітання». В тяжких умовах війни на Тихоокеанському театрі бойових дій Другої світової було закладено підґрунтя сучасного вигляду регіону, нових незалежних держав, кордонів та майбутніх конфліктів.

Висвітлено було процеси осмислення японцями подій своєї історії. бачення яких має різне забарвлення. Від цілковитого визнання та каяття за злочини, скоєні в період «воєн Сьова» до перенесення провини на умовне низове офіцерство та різних учасників громадянської війни в Китаї. Прогресивна інтелігенція прагне дійти до щирого примирення з країнами, які стали жертвами японської агресії. З іншого боку представлені точки зору людей, які не сприймають належне злочини Японії в Азії, а намагаються проаналізувати прорахунки та поразки мілітаристської політики, тим самим, певною мірою, виправдовуючи її. Що, в свою чергу, робить неможливим плідну співпрацю з країнами-сусідами.

Проблеми історичного минулого в доступному для огляду майбутньому будуть продовжувати визначати загальну напружену атмосферу міжнародних відносин на Далекому Сході. Незважаючи на поступову зміну поколінь, яка, здавалося б, повинна тільки послаблювати «історичну пам'ять», можна очікувати, що з плином часу ступінь актуальності цих проблем знижуватися не буде. Головна причина цього полягає в тому, що проблеми минулого в принципі не можуть бути вирішені шляхом дипломатичних переговорів між країнами, оскільки на під загрозою стоять

питання національної ідентичності, національної гордості і національної гідності. Ця обставина неминуче буде вносити корективи в розвиток політичної і навіть військово-стратегічної обстановки в регіоні, перешкоджаючи формуванню ефективних багатосторонніх механізмів забезпечення міжнародної безпеки.

Список використаних джерел та літератури

1. Артюх В. Зміст поняття історична пам'ять на тлі українських реалій. URL: [soippo.narod. ru/documents/konf. . . /artuh](http://soippo.narod.ru/documents/konf.../artuh).
2. Афонин Б.М. Япония и бывшие страны-противники после окончания Второй мировой войны. Россия и АТР. 2015. № 3. С. 21-33.
3. Богатуров А. Д. Великие державы на Тихом океане. История и теория международных отношений в Восточной Азии после второй мировой войны (1945-1995). М., 1997. 353 с.

4. Бригадина К. А. Паназиатская политика в концепциях японских идеологов 30-40-х гг. XX в. Уральское востоковедение : международный альманах. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2008. Вып. 3. С. 38-43.
5. Видмарович Б. Японо-китайские отношения 2001-2007 гг.. Вестник РГУ им. И. Канта. 2008. № 12. С. 70-74.
6. Вовк В. М. Історична пам'ять і політична ідентичність. Теоретико-методологічні засади дослідження історичної пам'яті : збірник наукових праць. за заг. ред. д.і.н., проф., член-кореспондента НАН України Кудряченка А. І. ; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ : Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2019. С. 102-113.
7. Гринюк В.А. Политические проблемы храма Ясукони. Проблемы Дальнего Востока. 2010.
8. Гринюк В.А. За что воевала Япония? Россия и АТР. Владивосток. № 3, 2015. - С. 34-48.
9. Дмитриев С. Все против всех. Вторая мировая на Дальнем Востоке. Вокруг света. 2009. №11. С. 104-116.
10. Дейтон Лен. Вторая мировая : ошибки, промахи, потери. Эксмо-Пресс. 2000 г. 688 с.
11. Елисеев В., Елисеефф Д. Японская цивилизация. Пер. с франц. И. Эльфонд. Екатеринбург: У-Фактория, 2006. 528с.
12. Энциклопедия. Всемирная история. Лансинга-Исии соглашение 1917. URL: https://w.histrf.ru/articles/article/show/lansinga_isii_soglashieniie_1917
13. Інституалізація історичної пам'яті як складова формування національної єдності в країнах світу: досвід для України. Аналітична доповідь. А. І. Кудряченко (кер. авт. колективу), С. В. Толстов, Т. О. Метельова, В. В.

- Солошенко. Київ : Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». 2018. 60 с.
14. История войны на Тихом океане (в пяти томах). Под общей редакцией Усами Сэйдзиро. Перевод с японского под редакцией Б. В. Поспелова. М., 1957. Том I, II. М., 1958. Том III, IV.
  15. История Японии. Т.2. 1868-1998. ред. А.Е. Жуков. М., Институт востоковедения РАН. 703 с.
  16. Касимова Е.Н. Тема Нанкинской резни в послевоенных отношениях Китая и Японии. Россия-Китай: история и культура: сб. науч. ст. конференции. Казань., 2017. С. 228-233.
  17. Клавинг В. В. Япония в войне. АСТ : Транзиткнига, Москва: 2004. 477 с.
  18. Кунадзе Г. Ф. Япония и Китай: бремя «особых отношений». Японский калейдоскоп. М., 2006. с. 232.
  19. Логунова З.П. Последствия милитаристских устремлений Японии на Дальнем востоке. Бюллетень науки и практики. 2016. №4. С. 213-219.
  20. Лозниця С. А. Ідеологеми історії та політика примирення. Теоретико-методологічні засади дослідження історичної пам'яті : збірник наукових праць. за заг. ред. д.і.н., проф., член-кореспондента НАН України Кудряченя А. І. ; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ : Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2019. С. 114-123.
  21. Малова К.В. Концепция паназиатизма в Японии (30-е гг. XX в.). Известия восточного института Дальневосточного государственного университета. 1996. №3. С. 109-120.
  22. Мещеряков А.Н. Быть японцем: История, поэтика и сценография японского тоталитаризма. Наталис. 2008 г.

23. Можейко И.В. Западный ветер — ясная погода. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2001. 541 с.
24. Молодяков В. Э. Национальный социализм в Японии: слово и дело Окава Сюмэй. Вопросы национализма, 2014, № 4 (20).
25. Оганесян А.Л. Антияпонские настроения в Китае и проблемы развития китайско-японских отношений. X Всероссийский фестиваль науки: сб. науч. ст. конференции. Москва., 2015. С. 441-453.
26. Основные сведения о святилище Ясукуни. URL : <https://www.nippon.com/ru/features/h00071/?pnum=1>
27. Проблема учебников истории в Японии, Китае и Южной Корее. URL: <https://www.nippon.com/ru/in-depth/a00702/>
28. Савин А. С. Японский милитаризм в период второй мировой войны 1939-1945 гг. М., 1979. 240 с.
29. Стрельцов Д.В. Проблемы исторического прошлого в послевоенных отношениях Японии со странами Восточной Азии. Ежегодник Япония. 2014.
30. Святилище Ясукуни: как в Японии почитают погибших на войне. URL: <https://www.nippon.com/ru/in-depth/a02402/>
31. Тобэ Рёити. Ради чего сражалась Япония? Тюо корон. Токио. 2014. Сентябрь. С. 126—133.
32. Хани Горо. История Японского народа. Перевод с японского А.А. Искендерова и И.Н. Киселева. изд. Иностранной литературы. Москва – 1957 г.
33. Хаттори Такусиро Япония в войне 1941—1945 гг. Санкт-Петербург: ООО «Издательство Полигон», 2000. 880 с.

34. Циватый В. Г. Теоретико-методологические основы и концепт исторической памяти в эпоху раннего Нового времени (историческое наследие Франческо Гвиччардини).
35. Чекаленко Л. Д. До питання методології дослідження поєднання історії і пам'яті. Теоретико-методологічні засади дослідження історичної пам'яті : збірник наукових праць. за заг. ред. д.і.н., проф., член-кореспондента НАН України Кудряченя А. І. ; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ : Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2019. С. 9-18.
36. Шморгун О. О. Історична пам'ять: традиція та сучасність. Теоретико-методологічні засади дослідження історичної пам'яті : збірник наукових праць. за заг. ред. д.і.н., проф., член-кореспондента НАН України Кудряченя А. І. ; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ : Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2019. С. 19-42.
37. Citation: Mr Adam Timmins: Memory and History: Understanding Memory as Source and Subject edited by: Joan Tumblety, Abingdon, Routledge, 2013. 240 p. Reviewer: Mr Adam Timmins. URL: <http://www.history.ac.uk/reviews/review/1470>
38. Cowan, Richard. House seeks Japan's apology on "comfort women". Reuters. 31.07.2007 URL: <https://www.reuters.com/article/us-japan-usa-sexslaves/house-seeks-japans-apology-on-comfort-women-idUSN3041972020070730>
39. Giles, Nathaniel W., "The Greater East Asia Co-Prosperity Sphere: The Failure of Japan's "Monroe Doctrine" for Asia" (2015). Undergraduate Honors Theses. P. 295

40. Ernest Renan. «What is a Nation?», 1882; cf. Chaim Gans, *The Limits of Nationalism*, Cambridge University Press, 2003, p. 11.
41. Landsberg A. Memory, empathy and the politics of identification. *International Journal of Politics, Culture, and Society*. 2009. № 22 (2); Olick J. Collective memory : the two cultures.
42. Linde Ch. *Working the Past: Narrative and Institutional Memory*. New York.: Oxford University Press, 2009. 249 p.
43. Linus Hagstrom. Sino-Japanese relations: The ice that won't melt. *International Journal*. 2008. Vol. 64. No. 1. P. 223-240.
44. Mälksoo M. Memory must be defended: Beyond the politics of mnemonical security. *Security dialogue*. Vol. 46. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0967010614552549>
45. Norimitsu Onishi. Japan Again Denies Role in Sex Slavery. *The New York Times*. 26.03.2007 URL : <https://www.nytimes.com/2007/03/26/world/asia/26cnd-japan.html>
46. Onuma Yasuaki. Japanese War Guilt and Postwar Responsibilities of Japan. *Berkeley Journal of International Law*. 2002. No. 20. P. 603.
47. *Power and The Past. Collective Memory and International Relations*. Editors: Eric Langenbacher and Yossi Shain. Georgetown University Press. Washington DC, 2010. 244 p.;
48. Tulving, E. Are there 256 kinds of memory? The foundations of remembering: essays in honor of Henry L. Roediger. Psychology Press. New York, 2007. III. P. 39-52
49. Understanding the Differences Between History and Memory. URL: <https://pastexplore.wordpress.com/2013/01/12/understanding-the-differences-between-history-and-memory/>

50. Werner Gruhl. *Imperial Japan's World War Two: 1931 – 1945*. New Jersey. Transaction Publishers. 2007. P. 245.
51. What is historical memory. URL: <http://www.greensborotrc.org/intro.doc>
52. Yinan He. «Forty Years in Paradox: Post-normalisation Sino-Japanese relations». *China Perspectives* [Online]. 2013. No.4. P.7-16.
53. Yinan He. «History, Chinese Nationalism and the Emerging Sino-Japanese Conflict». *Journal of contemporary China*. 2007. No.16. P.1-24.